

UN SISTEM JURIDIC-ADMINISTRATIV DE ORIGINE VECHIE GERMANICĂ REFLECTAT ÎNTR-O FAMILIE LEXICALĂ ROMÂNEASCĂ (*BAN, BĂNAT, BĂNI, BĂNUI, BÂNTUI*) (II)

DE

ADRIAN PORUCIUC*

Abstract:

One can rarely find a series of cognates as significant – for both the post-ancient history of Southeast-Central Europe and for the Old Germanic domain – as the Romanian lexical family that includes *ban*¹ ‘feudal title of nobility’ and *ban*² ‘coin, money’. It is rather surprising that no one has decisively propounded ultimate Old Germanic origins for those Romanian words as well as for their obvious relatives in neighbouring languages. Such a situation is most probably due to the fact that some earlier (Avar-Turkic-Hungarian) etymological explanations regarding the *ban* family came to be considered as definitive solutions, so they became a kind of “etymological legends” transmitted from author to author up until the present day. The main point of this study is to demonstrate that the Romanian lexical family represented by terms such as *ban*, *bănat*, *băni*, *bănu* and *bântui* (plus many significant derivatives) are far from being just borrowings from the languages of today’s neighbours of the Romanians. In their earliest recorded meanings, the Romanian words under discussion show surprising unity, since they all reflect a proto-feudal juridical-administrative system that can be clarified only by reference to the semantic sphere of Germanic words such as German *Bann*, Swedish *bann* or English *ban*. The general conclusion of this study (divided into two parts, published in two consecutive issues of *Arheologia Moldovei*) is that Romanian, as continuant of the Vulgar Latin spoken in Southeast Europe, preserved a lexical family based on Old Germanic loans with meanings that look even more archaic than the ones of the *ban* family (of Frankish origin) which survived in the French language.

Keywords: Southeast-European contacts, Danubian Germanics, proto-feudal relations, historical linguistics, West and East Romance, Aromanian, Albanian.

ÎNTRU PROTO-FEUDALISM ȘI FEUDALISM PROPRIU-ZIS

Materialele prezentate în prima parte a acestui studiu¹ au fost menite să înfățișeze cadrul proto-feudal în care termenul vechi germanic (v.gmc.) *bann*, având încă de la acea vreme o coloratură mai degrabă juridic-administrativă, diferită de cea ritual-cultică originară, a început să fie folosit pentru a-i desemna pe reprezentanții unor elite germanice care au ajuns să domine (și să taxeze) diverse teritorii populate de ne-germanici². Stadiul final la care a putut conduce o astfel de evoluție în Europa vestică este perfect reprezentat de familia lexicală franceză (de origine franconică) *ban-bannire-banal*, analizată în prima parte a acestui studiu, familie care reflectă un feudalism deja temeinic instalat. Din această perspectivă, pentru Europa sud-

* Institutul de Arheologie, Filiala Iași a Academiei Române; aporuciuc@yahoo.com.

¹ Vezi PORUCIUC 2016a.

² Situația respectivă este reflectată și de formula *Romani tributarii* prin care a fost desemnată masa populației galo-romane în codul de legi al francilor, *Lex Salica* (cf. POHL 2008: 241). Ne putem închipui că o asemenea formulă a fost aplicată și romanilor supuși goșilor sau gepizilor în teritorii care erau pe cale să devină părți ale spațiului etnic românesc. Putem chiar merge și mai departe, în a considera că o asemenea situație din perioada proto-feudală explică și vechea folosire a lui *rumân* (< lat. *Romanus*) cu sensul de ‘șerb’ (< lat. *servus*).

estică, și implicit pentru români, poate trezi interes amănuntul că din Franța a provenit o ramură napolitană a casei de Anjou, de acea ramură aparținând și Angevinii care au ocupat o vreme tronul Ungariei în sec. XIV (mai cunoscut nouă fiind Caroberto, sau Carol Robert de Anjou). Însă, cu toate că regii din dinastia de Anjou au contribuit cu siguranță la încheierea unor structuri sociale de tip feudal în teritoriul central-sud-est european aflate sub autoritatea coroanei maghiare, nu se poate spune că titlul de *bán* a fost introdus în Ungaria de Angevini. Potrivit lui Lendvai, banul Croației ocupa poziția a treia, după rege, în ierarhia sfatului regal „înființat încă de regele Ștefan” (în secolul XI), acel sfat fiind „alcătuit din palatin (locțiitorul regelui), banul (guvernatorul) Croației, voievodul (principele) Transilvaniei, șefii de comitate și episcopii”³. Este totuși de observat că primele atestări propriu-zise ale titlului maghiar *bán*, latinizat ca *banus*, datează din perioada dinspre mijlocul secolului XII, după cum reiese din dicționarul etimologic al lui Zaicz⁴.

În consecință, atestarea aceluia *banus* din Europa central-sud-estică cu câteva secole înainte de venirea Angevinilor pe tronul Ungariei exclude posibilitatea introducerii respectivului titlu pe filiera franco-napolitană. De exclus este însă și explicarea răspândirii titlului de *ban* ca datorată exclusiv influenței maghiare. Prezența, pe toată întinderea României, a sute de familii cu numele de *Ban* și *Banu* (vezi mai jos) se opune ideii că asemenea nume ar fi putut lua naștere dintr-un înalt titlu feudal împrumutat din maghiară. În unele zone ale spațiului etnic românesc, titlul de *ban* trebuie să fi fost purtat de o multitudine de juzi din cadrul unor comunități rurale, cu mult înainte de stabilirea ungarilor în noua lor patrie. Așa cum ungurii au găsit (nu doar în Transilvania, ci și în Pannonia și Dalmația) conducători locali cu titluri precum *cneaz* și *voievod*⁵, au găsit cu siguranță și „magistrați” cu titlul de *ban* nu doar la slavii din Croația, ci și la românii de la nord de Dunăre⁶. Iar titlul respectiv și instituția pe care o reprezenta nu puteau proveni decât de la germanicii care dominaseră zonele în discuție cel puțin până la sfârșitul secolului VI. Chiar și după ce *banus* a ajuns să desemneze poziții foarte înalte în ierarhia feudală maghiară, varianta mai veche, cea cu implicații de modestă jurisdicție locală, a rămas și ea funcțională, după cum indică exemplele date în continuare.

Situația socio-politică a Transilvaniei secolului XIV, în perioada în care s-a aflat sub controlul direct al Angevinilor de pe tronul Ungariei, este reflectată în diferite documente redactate în latina medievală, în destul de multe dintre acestea apărând titlul de *banus* atașat numelor unor mari demnitari⁷. De exemplu, într-un decret emis în 1361 de *Lodouicus rex* (Ludovic cel Mare, sau Nagy Lajos al Ungariei)⁸, sunt menționați doi „magnifici bărbați” purtători ai titlului de *banus*, anume *Nicolao de Zeech* și *Nicolao de Machow* (=Mačva). Însă din aceeași perioadă s-au păstrat și referiri la indivizi desemnați ca *banus*, dar cu poziții cât se poate de modeste. Astfel, într-un document, emis tot în 1361, se consemnează decesul unui „Petru al Banului” (*Petrus Bani*), care viețuise în satul Ozd (din județul Mureș de azi), iar un alt document, din același an, este emis *pro magistro Nicolao, filio quondam Symonis, bani de Dortalz* (=Dârlos). Satul Dârlos din județul Sibiu a intrat în documente încă din 1317, sub forma *Darlaz*⁹, dar despre el, ca și despre susmenționatul Ozd, nu se știe să fi fost vreodată sediul vreunui *banus* de rang înalt, precum cel al Croației sau cel al Severinului.

³ Cf. LENDVAI 1999: 48.

⁴ Pentru primele atestări ale titlului feudal în discuție ZAICZ 2006, s.v. *ban*¹, dă anii 1138 (cu semnul întrebării) și 1146.

⁵ Cf. POP, BOLOVAN 2013: 74: „Când s-a produs supunerea și ocuparea Transilvaniei (în secolele XI-XIII), pământul se afla deja, în mare parte, în proprietatea cnezilor și voievozilor. Ei sunt cei mai vechi feudali”.

⁶ Am în vedere și faptul că bogatul dicționar aromân al lui PAPAHAĞI (1974) nu conține termenul *ban* (ci doar *bană* ‘viață, pace’, de care va fi vorba mai jos).

⁷ Aspectul respectiv se dovedește a fi general cunoscut, după cum putem deduce și dintr-un articol de dicționar german (DUW - *Deutsches Universalwörterbuch*, s.v. ¹*Ban*), în care se spune despre ¹*Ban* că reprezintă „serbo-croatul *ban* < turc. *bay* ‘om bogat’” (ipoteză etimologică deja respinsă în prima parte a acestui studiu) și că termenul respectiv era un titlu de guvernator „în special în Croația și în sudul Ungariei” (trad. A.P.). Același dicționar are și un articol despre ²*Ban*, dat cu sensul de „unitate monetară în România”.

⁸ Acest document transilvănean, ca și altele la care mă refer în acest subcapitol, au fost incluse în volumul *Documenta Romaniae Historica*, C, XII, 1985, ed. PASCU.

⁹ Cf. SUCIU 1967, s.v. *Dârlos*.

Un aspect interesant, care reiese din ultimul document menționat mai sus, este o schimbare de titlu produsă de la o generație la alta: dacă tatăl fusese cunoscut ca *banus*, fiul poartă titlul de *magister*. Este greu de verificat, dar se poate presupune că *Symon de Dorlaz* a avut o poziție de jude (sau birău) printre sătenii din Dârlos, poziția sa fiind desigur mai modestă decât cea a banilor de Craiova din secolul XV menționați de Hasdeu¹⁰. Chiar și la sud de Carpați, titlul de *ban* putea reprezenta trepte sociale diferite, având în vedere că, în unele „spite genealogice” boierești (din secolele XV-XVI) apărea câte un reprezentant mai timpuriu cu simplul titlu de *ban* și unul dintr-o generație ulterioară cu titlul de *mare ban* (dovadă că era și membru în sfatul domnesc), cum se întâmplă, de exemplu, în spîta Buzeștilor, pornită de la un „Vlad ban” (1516) și continuată de un strănepot „Radu Buzescu mare ban”¹¹.

Întorcându-ne la situația socio-politică din Transilvania, consider că nu ar fi simplă speculație să admitem că trebuie să fi existat juzi desemnați prin titlul de *ban* în zone rurale care, cu câteva secole mai devreme de venirea ungarilor, se aflaseră sub dominație germanică și adoptaseră structuri sociale și cutume germanice¹². Ca sprijin arheologic, voi menționa aici că, nu departe de Dârlos, la Șeica Mare, au fost descoperite urme ale unei așezări fortificate cu val de pământ, reprezentând exact perioada secolelor V-VI, în care gepizii au ajuns să controleze zona în discuție¹³. Mai spectaculoase sunt însă cele două „morminte princiare” de la Apahida (lângă Cluj), ambele cu inventar prețios, unul arătând clare elemente culturale „pontice” (caracteristice ostrogoților), celălalt aparținând unui însemnat *Omahar* (după inscripția de pe un inel)¹⁴, aflat sub evidentă influență constantinopolitan-creștină. Conform ipotezei lui K. Horedt¹⁵, cel dintâi mormânt putea aparține unei căpetenii a ostrogoților (dintre cei împinși spre vest de către huni), celălalt fiind probabil al unui gepid de rang înalt, creștin arian aflat în bune relații cu puterea imperială de la Constantinopol. Acel *Omahar* întruchipează însăși dominația gepidă în Transilvania din ultima jumătate a secolului V, după căderea hunilor și după deplasarea ostrogoților spre alte zone. În sfârșit, trebuie menționat că la Șeica Mică a fost descoperit un important tezaur care conține monede de aur din Imperiul Roman de Răsărit al secolelor IV-VI. Foarte posibil, acele monede proveneau din subsidiile oferite gepizilor de către puterea imperială romană, întru menținerea păcii, după cum a presupus încă Diculescu în volumul său *Die Gepiden*¹⁶. Tot Diculescu, în aceeași lucrare (p. 102), a prezentat dovezile istorice potrivit cărora un rege gepid din secolul V, anume *Ardarik*, a avut monedă proprie, de aur, care a căpătat denumirea de *Ardaricianus*. De asemenea, după cum menționează mai recent un istoric austriac¹⁷, în a doua jumătate a secolului VI, sub domnia ultimului rege gepid, *Kunimund*, orașul *Sirmium* (azi *Sremska Mitrovica*), era nu doar reședință regală și episcopală, ci și sediu de monetărie, acest aspect având o semnificație specială pentru studiul de față, așa cum vom vedea mai jos.

¹⁰ Cf. HASDEU 1983: 161.

¹¹ Cf. CÎRSTINA 2015: 181.

¹² A se vedea, în această privință, articolul PORUCIUC 2014, privitor la adoptarea, de către populații ne-germanice, a termenului germanic *fara*, care, la origini, desemna grupări de familii germanice înrudite, aflate în migrațiune.

¹³ În opinia lui ANGHEL (1972: 7), gepizii trebuie să fi fost cei care au construit primele centre fortificate cu val de pământ din Transilvania secolelor V-VI. Demne de consemnat sunt cele de la Morești (jud. Mureș), Porumbenii Mari (jud. Harghita) și Șeica Mică (jud. Sibiu). Cu prudență, același autor adaugă însă (p. 8) că descoperirea unor elemente de cultură gepidică în respectivele centre fortificate nu exclude ideea că acestea au putut fi folosite fie de autohtoni, fie de slavi. Cercetări și descoperiri mai recente, care se reflectă în volume precum PINTER *et al.* 2005 și ȚIPLIC 2005 scot (mai hotărât) în evidență importanța elementului gepid la Morești, ca și în alte situri din Transilvania.

¹⁴ Pentru respectivul nume am adoptat citirea propusă de OPREAN (2005: 12), autor care menționează că citirea folosită de Horedt și de alți autori fusese *Omharus* (OMHAR, cu US scris sub el). Oprean a observat că, pe inelul în discuție, M reprezenta de fapt o ligatură MA, iar ceea ce părea a fi o secvență VS scrisă separat dedesubt reprezenta de fapt o secvență VG, ca foarte probabilă prescurtare a titlului roman de *vir gloriosus*.

¹⁵ Ipoteza a fost formulată de Horedt în articolul „Apahida” inclus în RGA-I, 1973: 367a.

¹⁶ Vezi DICULESCU 1922: 104.

¹⁷ Vezi POHL 2008: 269.

ARGUMENTE FONOLOGICE, SEMANTICE ȘI ONOMASTICE ROMÂNEȘTI

Deoarece am intenționat să demonstrez că un cuvânt precum *ban* poate să fi existat în română încă din prima ei fază de existență ca limbă romanică distinctă, va trebui să anticipez și posibile obiecții la o asemenea afirmație. Voi începe cu o analiză diacronic-fonologică, mai ales în perspectiva schimbărilor care, după cum afirmă Ivănescu¹⁸, s-au petrecut încă din faza trecerii de la latina populară la cea mai timpurie formă de română. Din acea perspectivă, ar fi o greșeală să considerăm că rom. *ban* nu poate fi mai vechi în limba română decât împrumuturi slave timpurii precum *hrană* și *rană*¹⁹, doi termeni care nu reflectă „legea fonetică” în conformitate cu care silaba accentuată /an/ din latină a devenit în română mai întâi /ən/ (=ăn, în transcrierea actuală), apoi /in/ (=în), așa cum se vede în rom. *inger* (< lat. *ángelus*) și în rom. *păgân* (< lat. *pagánus*). Perpetuarea silabei accentuate /an/ ca atare în câteva cuvinte românești moștenite din latină, precum *an* și *cánură* (‘lână de calitate inferioară rămasă după dărăcit’), se explică tocmai prin faptul că sonanta nazală din lat. *annus* și din lat. *cannula* (‘țeavă mică pe care s-a depănat lâna pentru bătătură’)²⁰ avea pronunție emfatică, după cum indica, în formele latinești, scrierea geminată *nn*²¹. În termenii lui Ivănescu (*loc.cit.*), „în epoca de formare a limbii române, consoanele duble din latină erau încă duble” (adică emfatice, ca în pronunția de azi a cuvântului italian *anno*, provenit din lat. *annus*). Stadiul respectiv s-a desfășurat, în viziunea aceluiași învățat, pe parcursul secolelor V-VII (deci înaintea procesului de asimilare a slavilor de către romanici la nord de Dunăre)²².

Vocala lungă a magh. *bán* merită și ea măcar un scurt comentariu, deoarece cantitatea ei este evident diferită de cea a vocalei scurte din v.gmc. *bann* (cu o formă păstrată perfect în germ. *Bann*). Consider că însăși cantitatea arătată de vocala din magh. *bán* arată că vorbitorii de maghiară (limbă care, ca și germanica are opoziție fonemică între vocalele scurte și cele lungi) nu au putut să-l împrumute pe *bán* direct dintr-un idiom germanic, în care *bann* cu siguranță ar fi avut vocală scurtă, ci doar prin intermediere fie romanică, fie slavă. Dacă maghiarii secolelor X-XI au împrumutat de la croați un *bán* cu vocală lungă (după cum ar indica semnul diacritic, macron, pe care Gabriella Schubert²³ l-a plasat pe vocala aceluși termen „vechi croat” invocat de ea), atunci așa s-ar explica vocala lungă din maghiarul *bán* (‘titlu feudal’)²⁴. Nu este însă exclus ca maghiarii secolelor X-XI să fi preluat termenul respectiv din limba română, care, (spre deosebire de latina clasică) devenise „indiferentă” la cantitatea vocalică. Ca să sintetizez, ne putem imagina că maghiarii, după ce s-au instalat în noua patrie, au avut interesul să valorifice structuri și instituții locale, cu termeni specifici, printre

¹⁸ Cf. IVĂNESCU 1980: 202.

¹⁹ Vezi MIHĂESCU 1993: 160.

²⁰ Cf. DELR-I, s.v. *an*, respectiv s.v. *canură*. Și rom. *baie* se trage dintr-un cuvânt latin cu *n* emfatic, anume lat. **bannea*, ca variantă populară a lat. *balnea* (cf. DELR-I, s.v. *baie*¹). Voi reveni la unele probleme ridicate de rom. *baie*, într-o lucrare separată, privitoare la rom. *baniță*.

²¹ Nu este de înțeles de ce, în timp ce evoluțiile lat. *annus* > rom. *an* și lat. *cannula* > rom. *canură* au fost acceptate de filologi, pentru rom. *cană* se dau în continuare diverse proveniențe posibile (din germană, bulgară, sau maghiară), deși acest cuvânt este perfect explicabil ca moștenit din lat. *canna*. Acesta din urmă (diferit de lat. *canna* ‘trestie’) a fost atestat în latină cu începere din secolul I, după cum se menționează în dicționarul ERNOUT. MEILLET 1985 (s.v. *canna*), care dă cuvântul respectiv cu sensul « sorte de vase ou de pot » și îl consideră a fi « mot germanique », în timp ce dicționarul german KLUGE, SEEBOLD 1995, s.v. *Kanne*, ne spune că „nu este de exclus cealaltă direcție de împrumut”, adică din latină în germanică. Oricum ar fi, nu este acceptabilă ideea că rom. *cană*, atestat la mijlocul secolului XVII, să fi fost împrumutat din germ. *Kanne*, sau bulg. *kana*, sau magh. *kanna*, după cum indică diversele soluții etimologice consemnate în DELR-II, s.v. *cană*. Vechi germanism sau nu, *canna* a fost folosit în latină înaintea cuceririi Daciei de către romani, prin urmare româna putea foarte bine să-l păstreze cu forma *cană*, așa cum le-a păstrat, din latină, pe *annus* și pe *cannula* (cu fomele *an*, respectiv *canură*) și pe vechiul germanic *bann* (cu forma *ban*).

²² Cu privire la procesul respectiv, vezi prezentarea sintetică din SHEVELOV 1964: 159-161.

²³ Cf. SCHUBERT 1982: 257.

²⁴ Trebuie să ținem totuși cont că, deja pe la mijlocul secolului IX, opoziția fonologică marcată prin cantitatea vocalelor slave „a devenit superfluă” (potrivit lui SHEVELOV 1964: 506), chiar dacă unele limbi slave (inclusiv sârba-croata) au păstrat unele vocale lungi, la un mod destul de nesistematic.

aceștia aflându-se și un *ban* cu o vocală pe care maghiarii au simțit-o a fi mai aproape de propriul lor *a* lung decât de propriul lor *a* scurt (cel care ulterior a ajuns să fie pronunțat /ɔ/, prin labializare)²⁵.

O atenție deosebită merită abundențele dovezi onomastice care sprijină ideea marii vechimi a familiei lexicale *ban* în limba română. Dacă pentru ceea ce DELR-I dă ca *ban*² ‘titlu nobiliar’ este menționată o primă atestare din 1298, în articolul privitor la numele propriu românesc *Ban*, dicționarul onomastic al lui Constantinescu dă 1205 ca an al primei atestări, în Transilvania, a numelui respectiv²⁶. Tot în Transilvania am găsit, în cărțile de telefon, un impresionant număr de familii cu numele *Ban* și *Banu*: la Cluj (109 *Ban* și 10 *Banu*, plus 5 nume maghiare *Bán*), la Sibiu (67 *Ban* și 26 *Banu*) și la Oradea (49 *Ban*, plus un *Bán* și un *Bánffy* – „Fiul Banului”)²⁷. Ar urma principalul oraș din Banat, Timișoara, cu 36 *Ban* și 28 *Banu*. (Pentru comparație, cartea de telefon de la Iași, din 2007, conține „doar” 26 familii cu numele *Banu*.) În ce privește mediul rural, pentru că am vorbit mai sus de un *banus* din Dârlos (jud. Sibiu), este remarcabil că într-un singur sat din același județ, Poiana Sibiului, în 2005 erau înregistrați 42 de abonați telefonic purtători ai numelui de familie *Ban*.

Pe lângă *Ban* și *Banu*, există un foarte mare număr de nume de familie românești, fie derivate de la cele două nume-nucleu, fie „transferate” direct de la derivate ale substantivelor comune *ban*¹ (‘titlu feudal’) și *ban*² (‘monedă’). În dicționarul Constantinescu 1963, s.v. *Ban*, sunt de găsit: *Bana*, *Banae*, *Bană*, *Banea*, *Baneș*, *Banica*, *Banic*, *Banicu*, *Banuș*, *Băna*, *Bănău*, *Bănescu*, *Bănică*, *Bănie*, *Bănișă*, *Bănil*, *Bănilă*, *Bănișor*, *Bănoae*²⁸. În Jordan 1983 apar (pe lângă *Ban* și *Banu*) articole separate pentru o multitudine de nume de familie românești, dintre care le-am selectat pe următoarele: *Banarie*, *Banar(i)u*, *Banaș*, *Bancea*, *Banciu(l)*, *Bancotă*, *Bancotescu*, *Banea*, *Banolescu*, *Banuș*, *Bănar(i)u*, *Bănat*, *Bănărescu*, *Băncescu*, *Băncilă*, *Băncioiu*, *Bănciulescu*, *Bănculescu*, *Băneasa*, *Bănescu*, *Bănică*, *Bănicel*, *Bănicescu*, *Băncioiu*, *Bănilă*, *Bănilleanu*, *Bănișor*, *Bănișteanu*, *Bănuță*, *Bănuț*, *Bănuț*, *Bănuț*, *Bănuț*, *Bănuț*²⁹. Nu sunt de neglijat nici antroponimele românești pe care Constantinescu le menționează în articolele *Band* și *Bant*, în care sunt de găsit *Bandu*, *Bîndu*, *Bandea*, *Băndea*, *Bîndea*, *Bant*, *Bânt*, *Bîntea* etc. La acestea sunt de adăugat *Bîntescu* (inclus în dicționarul Jordan 1983), precum și un simplex *Bîntu*, pe care l-am înregistrat la Iași³⁰. Toate pot fi puse în legătură cu *a băntui* și, prin acesta, cu bogata serie de vechi germanisme cu tema *band-/bant-* păstrate în romanica vestică (vezi mai jos referirile la poziția și importanța termenului friulan *bant*). De menționat aici este că Gamillscheg a inclus în a sa *Romania Germanica*³¹ o listă cu nume românești (*Aldea*, *Bândea*, *Goma*, *Guma* etc.) pentru care Diculescu propusese, în 1922, origini vechi germanice (gepide). Merită atenție (mai ales din punctul de vedere al fonologiei diacronice) remarca pe care o face Gamillscheg (*loc.cit.*) cu privire la *Bândea*, „al cărui -â- dovedește o proveniență foarte veche, din *Bando*, *Bandi* [ca nume vechi germanice]”³².

²⁵ Pentru comparație, de observat este că labializări („rotunjiri”) de tipul respectiv s-au produs și în idiomuri romanice. De exemplu, în romanica alpină o variantă *bonn* ‘surghiunire, prosciere’ (din francon. *bann*) a coexistat cu varianta nelabializată *bann* și cu derivatele *bannir* (‘a aduce la cunoștință publică’) și *bannida* (‘convocare’) – cf. BERNARDI *et al.* 1994, s.v. *bonn*.

²⁶ Vezi CONSTANTINESCU 1963: 189-190, s.v. *Ban*.

²⁷ Frecvența excepțională a numelui *Ban* în Transilvania este relevantă și de proiectul online *Harta numelor românești* (LIPAN 2012): la o căutare dată pentru numele respectiv iese în evidență un nucleu de 112 „gospodării indexate”, purtătoare ale numelui de familie *Ban*, numai în județul Cluj, existând însă și importante concentrări ale aceluiași nume în județele învecinate. În ce privește varianta *Banu*, ea se regăsește (potrivit datelor aceluiași proiect) în practic toate provinciile istorice românești, plus nordul Bulgariei.

²⁸ Dintre acestea, unele, precum *Bana* și *Bană*, ar fi de trimis și la arom. *bană*, de care va fi vorba mai jos.

²⁹ Pentru comparație, tot în IORDAN 1983, ca nume de familie românești evident legate de apelativul *jude* (ca titlu, de evidentă origine latină) apar doar *Jude(a)*, *Judele*, *Judescu*, *Județ* și *Juduc*.

³⁰ Mai pot menționa, ca posibil înrudite cu cele de mai sus, următoarele nume (de abonați telefonic) pe care le-am consemnat: la Iași – *Bandac*, *Bândac*, *Bîndac*, *Banta*, *Bantaș*, *Bantu*; la Sibiu – *Bânda*, *Bândeau*, *Bândeau*; la Oradea – *Bandi*, *Bandici*, *Bandui*. La posibilitățile de explicare a variantelor cu *a* (păstrat), față de cele cu *â* mă voi referi cu altă ocazie.

³¹ GAMILLSCHEG 1935, II: 246

³² Paranteza pătrată îmi aparține. Voi mai adăuga și că viziunea Diculescu-Gamillscheg asupra numelui *Bândea* este cu siguranță mai credibilă decât cea a lui Jordan, care, în dicționarul său din 1983, trimite la nume bulgărești întreaga serie reprezentată de rom. *Bandu*, *Bantu*, *Bîndea* și *Bîntescu*.

Am menționat toate numele proprii de mai sus și ca argument în favoarea ideii, pe care am sugerat-o deja, că asemenea abundență onomastică ar respinge prin ea însăși posibilitatea ca la baza tuturor acestor nume de familie românești, consemnate, practic, în tot spațiul etnic românesc, să stea un apelativ *bán* împrumutat din maghiara medievală. Chiar și numai din perspectiva primelor atestări ar fi greu de acceptat ca un substantiv comun *bán*, consemnat în maghiară mai întâi pe la 1138 (potrivit dicționarului Zaicz 2006), să apară nu doar ca împrumutat în română, ci ca deja transformat în nume românesc de persoană în 1205 (potrivit dicționarului Constantinescu 1963) și în nume de sat românesc, atestat în 1213 (vezi imediat mai jos). Se dovedește că, încă din evul mediu timpuriu, titlul de *ban* – ca și numele *Ban(u)* – erau cunoscute în diverse teritorii locuite de români, și nu doar în Transilvania. Dar, deoarece în Transilvania s-au scris (mai ales în latină medievală) unele dintre cele mai timpurii documente privitoare și la români, nu e surprinzător că tot de acolo avem și primele atestări ale unor nume de așezări din familia *Ban*. Sunt de amintit mai întâi două oiconime din județul Sălaj, anume *Ban* și *Bănișor*, incluse în dicționarul Suciu³³. Ambele au fost atestate în 1213, ca *villa Bani*, respectiv *villa Ban*. Cel de-al doilea este important și pentru că, într-un document din 1341, este prezentat ca fiind locuit de „valahi”³⁴.

Celelalte provincii românești, deși nu au beneficiat de documente la fel de timpurii ca cele din Transilvania, arată și ele o abundență de toponime din familia *Ban*, dintre care unele au fost atestate încă din Evul Mediu. Din punct de vedere istoric-arheologic, de menționat ar fi mai întâi ostrovul dunărean cunoscut în prezent ca *Insula Banului*, cu urme de fortificații medievale încă vizibile, fiind vorba de un fost centru de putere al banilor de Severin³⁵. În ce privește denumirile din familia *Ban*, un dicționar al localităților actuale din România³⁶ le include pe deja menționatele *Ban* și *Bănișor* (ca cel mai timpuriu atestate), la care se adaugă *Bănești* și *Bănicel*, tot din Transilvania, precum și un foarte semnificativ *Bănia* din Banat (atestat în 1484)³⁷. Altele, date în același dicționar, chiar dacă nu au fost consemnate în documente vechi, sunt nume de localități care reprezintă toate celelalte provincii românești principale: Moldova – *Banu*, *Băneasa*, *Bănești*, *Lunca Banului*; Muntenia – *Băneasa*, *Bănești*, *Bănicești*; Oltenia – *Baniu*, *Bănești*, *Bănțești*, *Lunca Banului*³⁸. Pentru o

³³ Vezi SUCIU 1967, vol. I, s.v. *Ban*, respectiv *Bănișor*. Cel din urmă probabil nu reflectă un simplu transfer onomastic al unui derivat diminutiv de la *ban*, ci mai degrabă al unui titlu distinct, *bănișor* (atestat în 1629), care desemna un „subaltern al banului” (cf. MDA-I, s.v. *bănișor*). În partea finală (III) a dicționarului Suciu (1968, vol. II) sunt incluse nume de localități atestate dar ulterior dispărute, printre care se numără, de exemplu, *Ban-Tolmács* (1559, Crișana) și *Banesti* (1690, Banat). Aceste atestări sugerează că oiconime din familia *Ban* au fost mai numeroase în evul mediu, putându-se presupune că ele fie denumeau centre ale unor unități teritoriale aflate, la origini, sub autoritatea câte unui ban, fie derivau din numele de persoană *Ban*.

³⁴ După cum consemnează SUCIU (1967, s.v. *Bănișor*), localitatea în discuție a fost prezentată la 1341 ca *possessio olachalis Bantheluke*.

³⁵ Cf. ANGHEL 1972: 68.

³⁶ GHINEA, GHINEA 2000.

³⁷ Satul bănățean *Bănia* reproduce întocmai forma articulată a apelativului *bănie* ‘reședință a banului’ (vezi și tradiționala denumire de *Bănie* încă folosită pentru Craiova); tot *Bănie* a fost atestat și ca nume de familie (vezi Constantinescu 1963, s.v. *Ban*), în acest caz baza fiind apelativul *bănie*, ca derivat de la titlul de ban. Consider că „etimologia populară” pe care a presupus-o Iordan (1963: 206) în cazul oiconimului *Bănia* nu s-a produs în terenul limbii române, ci în cel al limbii maghiare, având în vedere că denumirea maghiară a respectivei localități bănățene este *Bánya*, care l-ar reflecta pe magh. *bánya* ‘baie, mină’ (și nu pe magh. *bán*, ca titlu nobiliar).

³⁸ Măcar o notă merită documentele muntenești de la mijlocul secolului XVII incluse în DRH 1998 (ed. Barbu *et al.*), în care sunt consemnate nume proprii dintre cele puse în discuție aici: doc. 78 menționează mănăstirea *Banu* din Buzău; doc. 106 – un diac *Ban* din Fiani; doc. 157 – sate cu numele *Bănești* din Prahova și Dâmbovița; doc. 163 – o *Bana*, fiică a lui Stan din Lindicești; doc. 358 – un *Banciul*, rumân răscumpărat din Cegani. (De menționat este și că mai multe dintre documentele în discuție menționează titlurile de *ban* și *băneasă* – de exemplu, doc. 253 se referă la „jupanița Maria Buzeasca, *băneasa banului* Ianache Catargiul” – subl. A.P.).

imagine completă, sunt de adăugat *Bănești*, *Băneștii Noi* și *Bănila*³⁹ din Republica Moldova⁴⁰ și cele între timp dispărute din Moldova istorică, consemnate în *Tezaurul toponimic: Banul* (2), *Băneasa* (5) și *Băneștii* (16)⁴¹. În legătură cu susmenționatul *Bănișor* mai este de spus că un asemenea nume propriu a fost atestat și în afara României: un *Banișor* este inclus de Solta într-o serie de toponime („care sunt românești”, după autorul în discuție), respectivele denumiri fiind atestate în Bulgaria, în împrejurimile Sofiei⁴²; tot un *Banișor*, dar ca antroponim, este menționat de Pușcariu printre numeroasele „nume de serbo-croați sau de vlahi din Serbia”⁴³. În sfârșit, se cuvine evidențiată aici și lista de toponime (bazate pe *ban* „titlu de dregător”) inclusă de Iordan într-un capitol referitor la „toponimice care arată poziția socială a oamenilor”⁴⁴. Din lista respectivă am selectat următoarele denumiri de locuri (din, practic, toate provinciile istorice ale României): *Biserica Banului*, *Măgura Banului*, *Piriul Banului*, *Stupina Banului*, *Băneasa*, *Băneasca*, *Bănia*, *Bănoaia*. Iordan încheie pasajul respectiv cu următoarea propoziție: „Și numele provinciei transcarpatice *Banat* (sau *Bănat* cum îi spun unii) are la bază apelativul *ban*”⁴⁵.

O problemă ar fi că numele proprii din categoria celor prezentate mai sus au fost abordate de cei mai mulți onomasticieni români doar ca bazate pe apelative referitoare la instituția feudală a băniei, iar aceasta, la rândul ei a fost privită doar ca rezultat al influenței maghiare asupra ținuturilor românești în perioada medievală. Cu toate acestea, după cum am sugerat deja, chiar abundența de nume proprii românești din familia *Ban* ridică mari semne de întrebare cu privire la opiniile tradiționale privitoare la originea termenului *ban*, ca și a băniei ca instituție. De aceea, se cere prudență în acceptarea unor afirmații precum cele ale lui Constantinescu, care îl prezintă pe *Ban* ca „nume frecvent în onomastica română și a țărilor vecine, după titlul dregătoriei din Ungaria, extinsă ca marchizat de graniță (banat) și asupra țărilor de la sud, organizate succesiv din sec. al XII-lea”⁴⁶. Totuși, în același articol de dicționar, Constantinescu citează următoarea observație a lui Nicolae Iorga: „Toponimele moldovene formate din acest cuvânt [*ban*] sunt destul de numeroase, deși

³⁹ În cazul denumirii de sat *Bănila* (vezi și numele de familie *Bănilă*), nu trebuie neglijată combinația dintre tema *ban-* (de sorginte veche germanică) și sufixul care coincide cu goticul *-ila* (la origini diminutival). Respectivul sufix germanic marchează o cuprinzătoare serie de antroponime gotice, dintre care le-am am selectat pe următoarele (din GAMILLSCHIEG 1935 și din KÖBLER 1989): *Berila*, *Borila*, *Botila*, *Burila*, *Dudila*, *Merila*, *Sibila*, *Sindila*. După cum am sugerat cu altă ocazie (cf. PORUCIUC 2000), cu greu am putea considera ca bazate doar pe simple coincidențe asemănările izbitoare dintre numele gotice tocmai menționate și următoarele numele de familie românești, aranjate tot alfabetic (dar și în ordinea corespondențelor cu numele din seria gotică): *Berilă*, *Borilă*, *Botilă*, *Burilă*, *Dudilă*, *Merilă*, *Sibilă*, *Sindilă* (extrase din IORDAN 1983). Asemenea exemple ne pot face să ne îndoim că toate sufixele *-ila/-ilă* din nume proprii românești ar proveni din sufixul slav *-ilo* (cum s-a crezut în general la noi). Unele dintre numele românești în discuție, și mai ales cele în care *-ila/-ilă* se combină cu teme evident ne-slave, pot proveni chiar din gotică sau din alte idiomuri vechi germanice. Pentru a preveni obiecții pe linia fonologiei istorice, voi observa aici că un *l* germanic de coloratură velară, aflat în poziție intervocalică, nu ar fi trecut în *r*, spre deosebire de *l*-urile simple („ne-geminate”) care au devenit *r* în cuvinte românești moștenite din latină (vezi lat. *gula* > rom. *gură*, lat. *mola* > rom. *moară* etc.). Așadar, lichidele germanice velare de tip *l* au rămas *l* în română, așa cum au rămas nu doar lichidele din cuvinte scrise cu gemația *ll* în latină (vezi *callis* > *cale*, *vallis* > *vale* etc.), ci și lichidele intervocalice de tip *l* din cuvinte de substrat (precum *balaur*, *bală* și *baligă*). Dintre probabilele vechi germanisme cu *l* intervocalic păstrat în română, l-am discutat (în PORUCIUC 1999) doar pe rom. *tală*, dar ar mai fi de discutat *căulă*, *gălăgie* și a *însăila*.

⁴⁰ Respectivul oiconimic basarabene au fost incluse în EREMIA *et al.* 1996.

⁴¹ Cf. TEZAUURUL 1991.

⁴² Cf. SOLTA 1980: 162.

⁴³ Cf. PUȘCARIU 1976: 305.

⁴⁴ IORDAN 1963: 206-207.

⁴⁵ De fapt tocmai *Bănat* (cu schimbarea în *ă* a unui *a* neaccentuat, precum în apelativul *bănat*) reprezintă pronunția normală în teren românesc, în timp ce *Banat* reflectă mai degrabă uzul „de cancelarie”, care a rămas mult timp legat de apelativul cu forma latinizată *banatus*.

⁴⁶ Cf. CONSTANTINESCU 1963, s.v. *Ban*. În articolul respectiv, Constantinescu se arată a fi de acord cu vechea explicație etimologică a lui *ban* pe linia avaro-maghiară. Tot acolo Constantinescu face o sugestie (neplauzibilă) potrivit căreia numele românești *Ban* și *Bana* ar putea fi și abrevieri de la *Șerban*, respectiv *Șerbana*.

bănia e foarte recentă în Moldova”⁴⁷. Pentru problema ridicată de faptul că *Banul* „apare în Moldova ca nume din sec. al XV-lea, înainte de introducerea instituției”, Constantinescu consideră (tot acolo) că soluția este de găsit „în onomastica maramureșenilor descălecători aici”, ceea ce ar fi posibil, dar greu de dovedit.

Punctul de vedere al lui Constantinescu, în articolul *Ban*, se baza cu siguranță pe faptul că cea mai veche atestare a numelui *Ban* provenea din Transilvania, de unde, consideră el, „numele se va extinde peste Carpați”⁴⁸. În absența atestărilor, ar fi greu de decis cu cât timp înainte de secolul XV (cel cu „introducerea instituției”) s-a putut folosi nu doar apelativul *ban*, ci și numele proprii derivate din el, în Moldova ca și în alte teritorii românești ne-transilvane. Dacă acceptăm totuși că o deplasare de populație dinspre Transilvania spre Moldova ar putea explica multitudinea de nume din familia *Ban* atestate de-a lungul mai multor veacuri în cea de-a doua provincie, atunci poate să fi fost vorba mai degrabă de o mișcare demică petrecută cu mult înainte de dublul „descălecat” din secolul XIV, anume bejenia unor întregi comunități de dacoromâni vestici (mai ales din Crișana și din vestul Transilvaniei propriu-zise) cauzată de presiunea maghiară din secolul X⁴⁹. Oricum ar fi, din punct de vedere etimologic, nu se poate ajunge la vreo clarificare a apelativului *ban*¹ (implicit și a numelui *Ban*) dacă ne limităm la tradiționala explicație pe filieră avaro-croato-maghiară pentru respectivul apelativ (vezi mai sus). Sunt de spus însă mai multe și despre *ban*².

DE LA TITLU FEUDAL LA NUME DE MONEDĂ

După cum observam în prima parte a acestui studiu, Gabriella Schubert l-a prezentat pe bulg. *ban* ca pe un cuvânt cu două serii de sensuri: „1. *banus*, guvernator, domnitor; conducător al administrației unui anumit ținut în perioada feudală din Balcani; 2. monedă mărunță, de aramă, mai recent contând ca o sutime a leului românesc”⁵⁰. În ce privește româna, în dicționare sunt în general date două cuvinte distincte, cu aceeași formă: *ban*¹ ‘rang boieresc’ (ca termen învechit) și *ban*² ‘monedă mărunță, a suta parte dintr-un leu’ (uneori ordinea celor două serii este inversată, ca în DELR-I). Și într-un dicționar bulgar-român cuprinzător⁵¹ apare un *бан*¹ (marcat ca „istoric”) cu sensul ‘ban (titlu și funcție)’ și, separat, un *бан*², cu sensurile ‘1. ban, a suta parte a leului’ și ‘2. (înv.) monedă mărunță’⁵². Tot ca articol separat, același dicționar dă și termenul *банство* ‘bănie’⁵³. Oricum, niciunul din cei doi termeni *ban* care apar și în română și în bulgară nu pot fi trimiși la vreun termen proto-slav, după cum indică și absența unui asemenea termen (reconstruit) din dicționarul „lexicului slav moștenit” al lui Derksen⁵⁴.

Cu privire la originea rom. *ban*² ‘monedă’, opiniile filologilor români au asemănări cu cea exprimată de Schubert. De exemplu, Ivănescu (*Istoria limbii române*), după ce afirmă că „*ban* (dregător)” este un „element sîrbocroat”⁵⁵, se declară de acord cu o opinie a lui Mihăescu⁵⁶, potrivit căreia rom. *ban*² „a pătruns în limbă după năvălirea tătarilor (1241); acest eveniment a avut ca urmare faptul că moneda ungurească a dispărut; de aceea a început să circule [...] moneda bătută atunci de banii din Croația și Slavonia [...],

⁴⁷ Vezi și următoarea notă din IORDAN 1963: 207: „S-ar părea că rangul boieresc de *ban* a existat numai în Muntenia. Știm însă că Moldova l-a cunoscut de asemenea, chiar dacă ceva mai târziu și în alte condiții. De altfel vedem din lista de mai sus că toponimicele moldovenești formate de la acest cuvânt sunt și ele destul de numeroase”.

⁴⁸ În sprijinul acestei concluzii, Constantinescu (*loc.cit.*) menționează și o opinie exprimată de Drăganu în 1933.

⁴⁹ Ipoteza respectivă, cu totul plauzibilă, este susținută de MOLDOVANU 1982: 57-58.

⁵⁰ Cf. SCHUBERT 1982: 253 (trad. A.P.).

⁵¹ IOVAN 1994.

⁵² În ROSETTI 1986 (*Istoria limbii române*), anume în subcapitolul privitor la „cuvinte românești în limba bulgară” (p. 396), printre respectivele cuvinte este inclus și *ban*. Rosetti nu precizează însă dacă referirea este la *ban*¹ sau la *ban*².

⁵³ Într-un dicționar macedonean-român, TOMICI 1986, nu apare vreun *бан* ca nume de monedă, ci doar *бан* ‘ban (dregător, cap al băniei)’, urmat, în articole separate, de derivatele *банов* (adj.) ‘de ban(i), al banilor, al băniei’ și *бановина* ‘1. banat, bănie, banovina (unitate administrativă din Iugoslavia anilor 1929-1941); 2. protectorat (în imperiul austro-ungar)’.

⁵⁴ DERKSEN 2008.

⁵⁵ Cf. IVĂNESCU 1980: 423.

⁵⁶ Ivănescu (*loc.cit.*) citează din articolul lui Mihăescu intitulat „Originea cuvântului *ban* ‘monedă’” (SCL, XVIII, 1967, p. 343-347).

monedă denumită *denarius banalis* sau *ban*. Ea ar fi fost întrebuințată în țările noastre (ca monedă mărunță) timp de aproape un secol, pînă în 1365, când Vlaicu, domnul Țării Românești, a bătut monedă proprie, ce a fost numită tot *ban*⁵⁷.

Ipoteza lui Mihăescu (citată de Ivănescu) ar părea plauzibilă, dar nu putem uita că acel „vechi bulgar” (= vechi slavon bisericesc) *банъ* menționat în Schubert 1982 fusese consemnat încă din secolul X, deci cu mult timp înainte de invazia mongolă (cea care a provocat mari tulburări în sistemul monetar maghiar). În aceste condiții, nu putem neglija faptul că (după cum am menționat mai sus), cu câteva secole înainte ca slavonescul *ban* (*банъ*) să fie atestat, mai precis în a doua jumătate a secolului V, în sud-estul Europei circulase deja moneda cunoscută ca *Ardaricianus* (care, e adevărat, nu era o monedă tocmai „mărunță”), emisă în regatul gepid al lui Ardarik. Mai sus am menționat și faptul, chiar mai important, că ultimul rege gepid, Kunimund (sec. VI), își avea propria monetărie la Sirmium. Poate în viitor istoricii și numismații vor aduce clarificări suplimentare în domeniul circulației (și terminologiei) monetare din perioada și zona avute în vedere aici, dar pînă atunci trebuie să acceptăm că datele prezentate mai sus arată că acel *denarius banalis* menționat de Mihăescu și, după el, de Ivănescu fusese folosit în zona dalmatino-danubiană cu mult înainte de invazia mongolă din 1241, după cum demonstrează de fapt și atestarea deja discutatului v.slav.bis. *ban* încă din sec. X. Precizez că, dacă pe parcursul acestui studiu mă voi referi frecvent la derivarea lui *ban*² din *ban*¹, nu susțin că derivarea respectivă trebuie să fi avut loc neapărat în terenul românei timpurii, întrucât poate fi vorba și de o derivare petrecută chiar în terenul idiomurilor tribale vechi germanice, în contextul dominației politico-militare exercitate de „germanicii danubieni” cu precădere în secolele V-VI (vezi mai jos).

Ce se poate afirma, etimologic, la acest punct este că o legătură între *ban*¹ (titlul, cu siguranță apărut mai devreme) și *ban*² (denumirea monedei) este cât se poate de plauzibilă⁵⁸. Chiar dacă nu deținem date precise în privința derivării celui de-al doilea termen din primul, este destul de clar că *ban*¹ l-a precedat pe *ban*². La fel de sigur este că amândouă au o vârstă respectabilă în română, chiar dacă atestările românești sunt mai târzii decât cele din slava sudică și din maghiară. În plan documentar, se poate menționa, de exemplu, că *ban*¹ și *ban*² apar împreună într-un document din 1603 (citată de Hasdeu)⁵⁹, din care aflăm că „fost-au dat popa Stanciul în mână Hrizii portarul și jupănesii lui Samfirăi și *banului* Andreiu călugărul *bani gata* aspri 20.000” (subl. A.P.). La vremea lui, Andreiu evident se bucurase de o poziție de ban, după care se călugărise. Cât despre *bani gata*, formula (pe atunci cu sensul ‘bani gheață’)⁶⁰ nu era cunoscută doar în româna din secolul XVII, ci este și din zilele noastre (când e vorba de „copii de bani gata”).

În dicționarul său, Ciorănescu (2001) le-a dat, separat și fără numerotare, pe *ban* ‘titlu nobiliar’ (care „pare a fi cuvînt mongol, probabil avar”) și pe *ban* ‘monedă’, prezentat ca termen cu „origine necunoscută”⁶¹. În cazul acestuia din urmă, Ciorănescu a considerat (fără justificare) că o explicație a numelui de monedă prin titlul feudal ar fi „lipsită de fundament istoric”, cu referire critică la Hasdeu și Tiktin (care propuseseră

⁵⁷ În aceeași privință, vezi și dicționarul TIKTIN 1998, în care, cu o numărătoare inversă, *ban*¹ (denumirea de monedă) este dat ca probabil provenit din *ban*² (denumirea de rang), iar acesta este considerat a fi împrumutat din maghiară.

⁵⁸ De menționat aici este că Nicolae Iorga accepta (nejustificat) vechea ipoteză a unei filiere avaro-maghiare în privința provenienței titlului de *ban*, arătându-se de acord și cu ideea că numele de monedă *ban* reflectă „o influență a acelor bani unguri, ce cîrmuiră anumite ținuturi” – cf. IORGA 1985: 37.

⁵⁹ Cf. HASDEU 1983: 170.

⁶⁰ Formula o găsim și în documentul 139 (muntenesc) inclus în DRH 1998 (ed. Barbu *et al.*), document prin care urmașii unui „Ion Boierul din Brădet” declară că au vîndut „partea noastră de moșăie, câtă au fost nevîndută de moșul nostru [...], în drept bani gata 500 și un bou”.

⁶¹ În legătură cu poziția (și vechimea) lui *ban*² în română, sunt de menționat aspecte precum cele care urmează. Pe o linie metaforică, termenul respectiv a produs destul de multe derivate, precum numele de plante *bănicel*, *bănuțel*, *bănuț* și *bănuțel* (date ca articole separate în MDA-I), același termen apărînd și în compuși, precum numele de mineral *bani-mățului* ‘plăci de cremene’ și numele de floare *banul-popii* ‘gălbenele’ (date în MDA-I, s.v. *ban*²). Tot în MDA-I (s.v. *ban*²) este dată o serie de expresii românești, dintre care le-am selectat pe următoarele: *a strînge bani albi pentru zile negre* (= a economisi); *a umbla cu doi bani în trei pungi* (= a încerca să înșeli pe cineva cu ceva); *a umbla în banii lui* (= a umbla în voie); *a lua ceva drept bani buni* (= a considera ceva ca adevărat).

derivarea *ban*¹ > *ban*²). Dar, înainte de această opinie critică, tot Ciorănescu face, în același articol, o incitantă observație privitoare la *ban* ca nume de monedă:

Este vorba probabil de cuvântul germ. *ban*, lat. med. *bannus* „comunicare, strigare”, care a ajuns să însemne, între multe altele, „amendă impusă pentru delikte împotriva autorității”, sau „contribuție plătită domnului feudal de către târguri” (cf. ex. din sec. VII-XII, la Niemeyer 82-3). Schimbarea sensului s-ar explica prin necesitatea de a plăti amenzi cu bani gheață, într-o epocă în care moneda nu era obișnuită. Rămîne de lămurit drumul urmat de împrumut; este probabil să fi fost prin intermediul maghiarei.⁶²

Dacă ne concentrăm mai mult pe „cuvântul germ. *ban*” (de fapt forma germană este *Bann*) și pe legătura acestuia cu sfera autorității feudale, putem ajunge la concluzii și mai lămurite cu privire la legătura dintre cele două cuvinte românești *ban* și la sorgintea lor nu germană, ci veche germanică, legătură care ne trimite la circumstanțe cu siguranță pre-maghiare.

ÎMPRUMUTURI, SENSURI ȘI DERIVĂRI PARTICULARE

În timp ce în romanica vestică adoptarea vechiului germanism *bann* – în principal prin intermediul formelor latinizate *bannus* și *bannum* – este un aspect bine cunoscut și general acceptat de filologi, intrarea aceluiași termen în romanica estică se dovedește a fi o problemă care încă necesită discuții și lămuriri. De vină pentru această situație este în primul rând penuria de atestări timpurii, din secolele V-VII, deci chiar din perioada de închegare a limbii române ca limbă romanică distinctă. Totuși, și în aceste condiții limba română poate, prin sine, să ofere suficiente indicii în problema supusă discuției. Pe lângă impresionantul număr de nume proprii românești din familia *Ban* menționate mai sus, sunt de evidențiat și numeroasele cuvinte românești derivate de la *ban*¹ (*a băni*, *băneasă*, *bănișor*, *bănie* etc.) și de la *ban*² (*bănar*, *bănărie*, *bănet*, *bănuț* etc. – vezi mai sus)⁶³, dar și cuvinte românești, precum *bănat* și *bântui*, care nu sunt puse în legătură cu *ban*¹ și/sau *ban*², ci sunt greșit prezentate ca împrumuturi separate din maghiară. Chiar mai demne de atenție, pentru scopurile demonstrației de față, sunt anumite sensuri ale unora dintre cuvintele din familia *ban* date într-un dicționar de „limbă română literară veche”⁶⁴, la care voi reveni mai jos.

Mai întâi să observăm însă că, în MDA-I, pe lângă *băni*¹ ‘a investi pe cineva cu titlul de ban’ și *băni*² ‘a bate bani’, apare separat și un *băni*³, cu trei sensuri destul de divergente (primul marcat ca învechit, celelalte două ca regionale): ‘1. a trata cu cineva; 2. a nu lăsa pe cineva în pace; 3. a se căi’. MDA-I nu sugerează vreo legătură a cuvântului respectiv cu *ban*¹ sau *ban*², ci doar îi indică o origine în magh. *bánni* (fără sens indicat). Cel din urmă ar fi de trimis, probabil, fie la *bán* ‘a regreta’, fie la *bán/ik* ‘a se purta (cu), a mânui’⁶⁵. După cum voi demonstra mai jos, ce doi termeni maghiari reflectă alunecări mai recente către sensuri general-abstracte, alunecări ce reprezintă de fapt îndepărtări de sfera semantică a vechiului germanic *bann* din care provin, în ultimă instanță, atât cuvintele românești, cât și, indirect, cele maghiare discutate aici. Susmenționatul *băni*³ din română (mai ales prin primele două sensuri ale sale) ne trimite însă destul de direct la sfera semantică a v.gmc. *bann*, mai precis la sensurile sale legate de un sistem juridic arhaic, cel în care poruncile și sentințele se transmiteau prin strigări publice (așa cum am arătat în prima parte a acestui studiu).

În descrierea unor termeni românești din familia *ban* ca fiind împrumuturi din maghiară, Schubert⁶⁶ a pierdut din vedere anumite conexiuni importante. Mai întâi, ea consideră că rom. *a bănui* ‘a suspecta’ provine din magh. *bán(ni)*, dar nu indică nicio posibilă legătură între acesta din urmă și familia lexicală a

⁶² Cf. CIORĂNESCU 2001, s.v. *ban* (titlu nobiliar). Din păcate, numele lui Niemeyer (cel care, după cum indică Ciorănescu în articolul citat, s-a referit la practici din secolele VII-XII) nu apare și în lista bibliografică a dicționarului Ciorănescu 2001.

⁶³ Merită evidențiate aici și *a băni* ‘a bate monedă’ și *bănieș* ‘persoană care bate monedă’, atestate în *Anonymus Caransebesiensis* (cca. 1650) – cf. CHIVU 2008: 23.

⁶⁴ COSTINESCU *et al.* 1987.

⁶⁵ Cei doi termeni maghiari sunt dați (cu sensurile respective) în dicționarul KELEMEN 1964, ca și în dicționarul REINHART 2011.

⁶⁶ Cf. SCHUBERT 1982: 161.

magh. *bán* 'titlu feudal' (cel care apare ca *bán*¹ în dicționarul Zaicz 2006). De asemenea, ea nu menționează nici existența aceluși rom. *băni*³ (cel cu divergentele sensuri 'a trata cu cineva, a nu lăsa pe cineva în pace, a se căi'), care de fapt e legat și de *ban* și de *a bănu* (vezi mai jos). Mai mult, după ce încheie prezentarea împrumuturilor bazate pe *bán* 'titlu feudal', Schubert trece la unele pe care le consideră a proveni din magh. *bánt* 'a supăra, a afecta, a jena, a necăji', prezentat și ca origine a rom. *a bântui*. Pe acel *bánt* Schubert nu îl vede a fi legat în vreun fel de magh. *bán*¹ 'titlu feudal', ci ca „derivat factitiv” de la un alt *bán* (atestat în sec. XIV), cu sensul 'a regreta' (fiind vorba de termenul care apare ca *bán*² în dicționarul Zaicz 2006). Pe acesta din urmă Schubert îl consideră a fi un cuvânt cu „origine necunoscută”, în timp ce Zaicz îl trimite (fără vreun argument convingător) la termeni din turcică, kirghiză, ciuvașă etc.⁶⁷. De fapt, magh. *bánt* este el însuși bazat pe un vechi germanism (tot din familia *bann*), care a ajuns în maghiară prin filieră romanică sau/și slavă. Se poate afirma acest lucru pe baza faptului că *bant-* se dovedește a fi o variantă a lui *band-*, adică a temei vizibile în termenii romanici care se bazează pe acel *bandum* discutat (în prima parte a acestui studiu) ca variantă a germanismului latinizat ca *bannum*. În legătură cu alternanța *d/t*, este de observat că, pe lângă italianul *bando* 'decret, condamnare, surghiunire' este atestat și friulanul *bant*, care apare și în expresiile friulane *mandâ in bant* 'a trimite în surghiun' și *di bant* 'inutil'⁶⁸. Existența friul. *bant*, cu origine veche germanică bine stabilită, ar putea fi un punct de plecare credibil pentru explicarea magh. *bánt* ca preluat din romanică⁶⁹. În ce privește proveniența rom. *a bântui*, ea nu poate fi din maghiară, din mai multe motive.

În primul rând, din punctul de vedere al fonologiei diacronice, în română nu sunt de imaginat împrumuturi din maghiară care să arate schimbări fonetice dintre cele care au marcat chiar perioada de trecere de la latina populară la prima fază a limbii române, adică tocmai perioada în care a avut loc și schimbarea lat. *án* în rom. *ân*, devenit ulterior *în/ân* (ca în *Andreas* > *Îndrea*, *blandus* > *blând*, *cantare* > *a cânta* etc.), schimbare care nu a afectat și împrumuturile timpurii din slavă (cf. *hrană*, *rană*, *vrană* etc.). Fără îndoială, rom. *a bântui* – cu forma de pers. I, sg., indic. (*eu*) *bântui* (cu accent pe prima silabă) – este, în plan romanic, înrudit cu germanismul *bant* păstrat în friulană, ambele putându-l explica pe magh. *bánt* (ca și pe unele dintre cuvintele sud-slave cu tema *bant-* de care va fi vorba mai jos).

Aspectul fonetic menționat mai sus demonstrează cu suficientă claritate că *a bântui* a existat în română înaintea influenței slave timpurii, deci, implicit, și înaintea influenței maghiare⁷⁰. În această privință sunt de luat în considerație și unele aspecte semantice. Chiar dacă a fost atestat în scris abia în sec. XVII⁷¹, cuvântul românesc în discuție își arată vârsta respectabilă în terenul limbii române nu doar prin forma sa (vezi mai sus), ci și prin sensurile sale, mai ales prin cele învechite, care sunt mai complexe decât cele arătate de magh. *bánt*, ca presupus derivat din magh. *bán* 'a regreta', așa cum au considerat atât Schubert, cât și Zaicz. Schubert nu a indicat vreo legătură între magh. *bán* 'titlu feudal' și *bán* 'a regreta' (pe care ea l-a văzut ca bază

⁶⁷ Cf. ZAICZ 2006, s.v. *bán*².

⁶⁸ Cf. PIRONA *et al.* 1977, s.v. *bant*. De fapt, acel *t* final din friul. *bant* ar putea să reflecte și un aspect fonetic specific limbilor vechi germanice (încă vizibil în germana de azi), anume pronunțarea exclusiv surdă a tuturor consoanelor în poziție finală. De aceea, un termen vechi germanic precum *band* trebuie să fi fost auzit ca *bant* de către strămoșii friulanilor de azi. În planul fonologiei diacronice, de menționat aici, pentru comparație cu formele friul. *bant* și rom. *a bântui*, ar fi, de exemplu, rom. *brânt* 'inflamație' (cu *-ân-* și cu *t* final), pentru care am sugerat deja (în PORUCIUC 2011: 369), o origine veche germanică (cf. got. *branda* 'foc' și v.eng. *brand* 'foc, incendiu, torță').

⁶⁹ În privința sursei termenului magh. *bán* ('titlu feudal'), după cum am văzut mai sus, există dovezi care sprijină ideea că, în perioada pre-maghiară, un termen *ban* și derivate ale sale erau deja folosite de către români și de către sud-slavi în teritoriul ulterior ocupate de maghiari. Pentru magh. *bánt* cred însă că ar trebui luată în considerație și posibilitatea provenienței din limba unor romanici din Pannonia, dintre care unii, fiind împinși spre vest tocmai de către impactul maghiar, aveau să devină strămoșii friulanilor de azi, cei care încă mai folosesc termenul *bant* (vezi mai sus). După cum am sugerat deja, acel *bant* friulan a avut din vechime cel puțin un corespondent est-romanic, cel din care a provenit verbul *a bântui* din dacoromâna de azi.

⁷⁰ Dificultatea (de ordin fonologic) întâmpinată de încercarea de a-l interpreta pe rom. *a bântui* ca provenit din maghiară a fost observată și de KIRÁLY (1990: 117-119). În această privință, putem avea mari îndoieli și cu privire la originea maghiară pe care dicționarele o indică pentru cuvinte românești precum *dâmb*, *gând* și *a mântui*, pentru care trebuie găsite soluții etimologice mai plauzibile.

⁷¹ Cf. DELR-I, 2012, s.v. *bântui*.

a unui derivat *bánt*), dar o asemenea legătură reiese chiar din materialul lexical ilustrativ dat de autoarea respectivă în volumul său din 1982⁷². În această privință sunt de observat sensurile evident juridice pe care le au termenii din sârbă-croată și din română pe care Schubert îi consideră a proveni din magh. *bánt*. De fapt, originea celui din urmă poate fi clarificată prin referire atât la friul. *bant* ('condamnare, surghiunire'), cât și la sârb.-croat. *bantovati* (cu sensurile date în latină ca 'molestare, impiedire'), un termen atestat „în documente juridice croate din secolul XV”⁷³. În contextul respectiv, Schubert menționează și alți termeni din sârbă-croată (cu sensurile date tot în latină), care aparțin aceleiași familii lexicale: *bantovanje* 'molestia, vexatio, impedimentum', *bantovatelj* 'vexator' și (cel mai simplu, dar nu cel mai puțin important) *banta* 'molestia'⁷⁴. Și acestea, ca și rom. *a bântui* și familia sa arată sensuri cu siguranță mai vechi decât cele ale magh. *bánt* ('a supăra, a afecta, a jena, a necăji' – vezi și ultima notă de subsol a acestui studiu).

O complicată legătură între verbul rom. *a bântui* și vechiului verb sârb.-croat. *bantovati* este propusă de Rosetti în a sa istorie a limbii române (1986). Mai întâi, în prezentarea „situației populației romanizate sub slavi”, Rosetti face următoarea afirmație: „Unele cuvinte ungurești au intrat în limbă prin intermediar slav, astfel: *bănuî, bîntui, cheltui, mîntui* (cu sufixul slav *-ujō*, infinit. *-ovati*) [...]”⁷⁵. Apoi (la p. 383), același autor afirmă: „Verbele maghiare în *-i* [de fapt, în *-ni*] (*alkotni, bántani*) au, în dacoromână, terminația *-ui*. Ea se explică în modul următor: verbele maghiare, împrumutate de slava de sud (bulgară, sîrbo-croată), au căpătat terminația *-ovati*, de unde *-ui* în română: *aldovati* > *aldui, bantovati* > *bântui, engedovati* > *îngădui* [...]”⁷⁶. Incastrată în text, la aceeași pagină, urmează o notă în care Rosetti aderă la păreri exprimate de O. Densusianu și de N. Drăganu cu privire la verbele în *-ui*, interpretate ca slavisme; dar, în aceeași notă, este citat și un articol din 1962 al lui I. Ghergariu, care a considerat că „*-ui* este un sufix românesc”. În altă importantă istorie a limbii române, cea a lui Ivănescu, atât *a bănuî*, cât și *a bântui* sunt incluse printre verbele românești considerate a proveni din maghiară. Mai întâi, Ivănescu (citându-l pe Ludwig Treml)⁷⁷ afirmă că asemenea verbe au fost adaptate limbii române „dîndu-li-se sufixul *-ui* (mai rar, *-oi*)”⁷⁸. Iar în continuare Ivănescu adaugă:

Dar verbele maghiare care se terminau în *-ani* [de fapt, în *-ni*] au fost încadrate la sufixul mai vechi, de origine slavă, *-ui* (< v. sl. *-ovati, -ujō*); de aceea unii cred că asemenea verbe ne-au venit prin ucraineană, sîrbă și chiar bulgară sau slava veche, unde avem verbe de origine maghiară cu sufixul pomenit. Păreră aceasta se poate admite, dar nu e necesară: româna, care avea sufixul *-uiesc* [compus din *-ui-* + *-esc*], putea proceda în mod independent la fel ca limbile slave, în adaptarea morfotică a verbelor.⁷⁹

Ce se poate adăuga aici este că nu doar sufixul dublu *-uiesc* (cu *-esc* provenit din incoativul latin *-isc-*), ci chiar sufixul *-ui/-oi* ridică mari seme de întrebare cu privire la plauzibilitatea complicatei filiere maghiaroslave propuse de Rosetti.

Să observăm mai întâi că nu se poate vorbi de vreo „specializare” a sufixului *-ui/-oi* în a marca doar infinitive ale unor verbe maghiare care ar fi trecut prin slavă, pentru a ajunge în română (potrivit părerilor menționate mai sus). Sufixul românesc în discuție apare în combinație cu foarte mulți termeni vechi din dacoromână, cu teme de origini diverse. Îl găsim pe *-ui* în cuvinte de origini necunoscute sau obscure, precum

⁷² Vezi materialul din SCHUBERT 1982: 257-258.

⁷³ Cf. SCHUBERT 1982: 257.

⁷⁴ La acestea voi adăuga termenii polonezi *banovač* și *bantovač* (atestați din sec. XVII), pe care dicționarul BRÜCKNER 1970 îi prezintă ca împrumuturi din maghiară (mai precis din magh. *bán*, respectiv *bánt*), fără a menționa și corespondenții din sârbă-croată și din română.

⁷⁵ ROSETTI 1986: 267.

⁷⁶ ROSETTI 1986: 383. Paranteze pătrate adăugate de A.P.

⁷⁷ Articolul citat de Ivănescu a fost publicat de Ludwig Treml în 1931. Ulterior, respectivul filolog maghiar, semnând ca Lajos Tamás, avea să publice un volum (frecvent citat și la noi) referitor la împrumuturile lexicale din maghiară în română (v. TAMÁS 1967). Trebuie spus că pentru multe dintre maghiarismele presupuse de Tamás poate fi dovedită o direcție inversă de împrumut, adică din română în maghiară, sau poate fi dovedită preluarea independentă, din slavă, în română și maghiară.

⁷⁸ IVĂNESCU 1980: 434.

⁷⁹ Paranteze pătrate adăugate de A.P.

a hrentui și *a năru*, dar și în numeroase derivate de la cuvinte evident moștenite din latină: *a cercui*, *a cerui*, *a fățui*, *a jurui*, *a mânui*, *a murui*, *a păcățui*, *a pălmui*, *a păru*, *a prețui*, *a rostui*, *a șerpui*, *a viețui* etc. Același sufix, într-adevăr, apare atașat la vechi împrumuturi din slavă, precum *a dăru*, *a jelui*, *a măslui*, *a milui*, *a prăznui*, *a sudui*, *a trebui* etc, dar și la termeni tehnici împrumutați recent din germană, precum *a băițui*, *a fălțui*, *a nitui*, *a șlefui* etc. Chiar simpla prezentare a acestor liste (selective) de cuvinte românești face greu de crezut ideea că productivul sufix verbal *-ui/-oi* din română ar reprezenta o preluare a mult mai puțin vizibilului *-uj-*, care apare doar ca incastat în forme din paradigma flexionară a verbelor proto-slave terminate la infinitiv în *-ovati* (în care sufixul aspectual *-(o)va-* se combină cu *-ti* de infinitiv) – a se vedea, de exemplu, v.slav.bis. *cělovati* ‘a saluta, a săruta’, cu pers. 1, sing., indic. *cělujo* ‘(eu) salut, (eu) sărut’, precum și rus. *celovat* ‘a săruta’ > *celuju* ‘(eu) sărut’⁸⁰. Îndoiala cu privire la presupusa origine slavă a rom. *-ui/-oi* crește dacă luăm în considerație și situația sufixului verbal *-oj* din albaneză, situație care seamănă izbitor cu cea a lui *-ui/-oi* din română.

Nu am găsit nicăieri menționată corespondența dintre rom. *-ui/-oi* și alb. *-oj*, care marchează o extrem de bogată categorie de verbe în dicționarele albaneze⁸¹. Asemenea verbelor în *-ui/-oi* din română, verbele albaneze în *-oj* (oxitonic) apar ca derivate de la cuvinte de cele mai diverse vârste și origini, de la cele moștenite probabil din illyră (precum *avulloj* ‘a (se) evaporă’, *bashkoj* ‘a unifica’, *besoj* ‘a avea încredere’, *fluturoj* ‘a-și lua zborul’ etc.), la cele derivate de la foarte timpurii împrumuturi din latină, unele având corespondente printre moștenirile lexicale latinești ale românei (vezi *fugoj* ‘a fugi’, *kuvendoj* ‘a conversa’, *luftoj* ‘a lupta’, *uroj* ‘a ura’ etc.), în unele cazuri fiind vorba nu doar de corespondențe în originile latine ale temelor, ci și în folosirea sufixelor *-ui* în română și *-oj* în albaneză (vezi rom. *a pescui* ~ alb. *peshkoj*, rom. *a murui* ~ alb. *muroj*, rom. *a păcățui* ~ alb. *mëkatoj* etc.)⁸². Impresionant este numărul de verbe albaneze derivate (cu *-oj*) de la neologisme de dată recentă (vezi verbe albaneze precum următoarele, care nu au nevoie de traducere: *asimiloj*, *asistoj*, *kanalizoj*, *kolonizoj* etc.)⁸³.

Consider că abundența materialului româno-albanez dat mai sus practic anulează nu doar ideea că un sufix de tip *-uj/-oj* ar fi putut intra în română doar prin intermediul unor verbe slave (inclusiv unele împrumutate în slavă din maghiară), ci și ideea că atât albaneza cât și româna ar fi putut prelua din slavă, independent, un asemenea sufix, care să fi devenit apoi extrem de productiv în ambele limbi receptoare. Prezența unui sufix de tip *-uj/-oj* în triunghiul albano-româno-slav poate reflecta o moștenire comună din fondul „vechi european”, așa cum am presupus deja cu privire la sufixul rom. *-ușă* (cu corespondente în albaneză și slavă), sufixul respectiv apărând și el ca atașat unei teme vechi germanice (anume *brand-*), în rom. *brândușă*⁸⁴. Iar pentru că am revenit la germanisme, consider că (ținând cont de argumentele și exemplele de mai sus), în ce le privește pe rom. *bănu* și *bântui*, nici temele și nici sufixul nu pot susține ideea provenienței respectivelor verbe din maghiară prin slavă. Este vorba, ca și în cazul rom. *brândușă*, de combinarea unei teme vechi germanice (cu variantele *bann-* și *band-*) cu un sufix foarte probabil autohton, mai ales având în vedere evidenta corespondență (în uz și productivitate) între rom. *-ui/-oi* și alb. *-oj*⁸⁵.

⁸⁰ Cf. DERKSEN 2008, s.v. **cělovati*.

⁸¹ Albaneza fiind lipsită de infinitiv propriu-zis, dicționarele albaneze folosesc forma în *-oj*, de pers. 1, sg. indicativ pe post de infinitiv, deci ca formă „titulară” pentru paradigma flexionară verbală.

⁸² Deși nu voi intra în detalii aici, voi menționa că nu doar alb. *banoj* (de trimis la rom. *a bănu*, cu toată diferența de sens, discutată mai sus), ci și *plugoj* (cf. rom. *a plugui*) și *smaltoj* (cf. rom. *a smălțui*) ar putea să reprezinte, în ambele limbi, derivări de la teme vechi germanice.

⁸³ Am extras toate verbele albaneze în *-oj* (date ca exemple ilustrative mai sus) din dicționarul albanez-englez DURO/HYSA 1995.

⁸⁴ Cf. PORUCIUC 2011.

⁸⁵ Las în suspensie (în vederea posibilității ivirii unor argumente suplimentare mai târziu) faptul că GAMILLSCHEG (1935: 259-260) a sprijinit etimologiile vechi germanice propuse de Diculescu pentru două verbe românești în *-ui*, anume *a sguđui* (*zguđui*) și *a smicui*. Spre deosebire de Diculescu, pentru care originea celor două verbe ar fi fost gepidă, Gamillscheg propune însă o origine longobardă, ținând cont de existența unor verbe din germana de jos terminate la infinitiv în *-ojan*. Chiar dacă e vorba de doar două exemple, ele sunt de reținut pentru viitoare discuții privitoare la *-ui/-oi* din română și *-oj* din albaneză.

Dacă ne concentrăm asupra sferei semantice a rom. *a bântui*, vom observa că verbul în discuție este evident mai apropiat de friul. *bant* (ca și de termenii din susmenționata familie sârbă-croată cu tema *bant-*) decât de magh. *bánt*, ca presupus derivat de la *bán*² ‘a regreta’ (vezi mai sus). Pentru rom. *a bântui* au fost atestate următoarele sensuri (date în MDA-I, s.v. *bântui*): ‘a nu lăsa pe cineva în pace; a întuneca mintea cuiva; a supăra; a încălca un ținut; a da peste cineva; a lovi repetat și cu violență; a pune la încercare; a pedepsi’ - a se vedea, pentru ultimul sens, și formula (astăzi puțin cunoscută) *Să (mă) bîntuie Dumnezeu!*⁸⁶ În MDA-I apar, în articole separate, și derivatele *bântuială* (‘pustiire, încercare, ispită’)⁸⁷, *bântuire* (‘prigonire, tulburare, supărare, încălcare a unui ținut, devastare, producere de pagube’), *bântuit*¹ (‘bântuire’), *bântuit*² (‘prigonit, chinuit, devastat’) și *bântuitor* (‘care bântuie’)⁸⁸.

În ce privește planul semantică cele mai vechi sensuri ale unor termeni din familiile lexicale ale rom. *ban* și rom. *a bântui* (evident înrudite la origini) sunt mai apropiate de sfera semantică a v.gmc. *bann*, pe când sensurile lor mai noi, inclusiv unele curente, sunt apropiate de sensurile cuvintelor maghiare care sunt de regulă date (neplauzibil) ca surse ale cuvintelor românești în discuție aici. Aceleași sensuri mai vechi (de regulă ultimele menționate în articole de dicționar) scot de fapt în evidență unitatea semantică inițială a termenilor pe care îi consider a aparține cuprinzătoarei familii *ban*. De exemplu, cele mai vechi sensuri atestate ale rom. *a bântui* îi dezvăluie legătura inițială cu rom. *a băni*¹, *a băni*², *a băni*³ și a *bănu*, precum și cu *bănat*, cel prezentat de obicei ca provenit din magh. *bánat* ‘tristețe, jale, supărare’⁸⁹. Într-un dicționar de arhaisme și regionalisme românești, pentru rom. *bănat* sunt însă date următoarele sensuri (numerotate începând cu cele mai recente): ‘1. Tristețe, regret, durere, jale, mâhnire, părere de rău; 2. ciudă, necaz, supărare; 3. imputare, învinuire, reproș’⁹⁰. După cum vedem, cel puțin două dintre sensurile din ultima serie nu se leagă direct de noțiuni precum „tristețe”, „regret” sau „supărare” (cele care ar coincide cu sensurile arătate de magh. *bánat*), ci reflectă vechea sferă juridică arătată de bogata serie de veche germanisme *ban-/band-* din romanica vestică, ca și de familia de termeni sârbo-croați cu tema *bant-* menționați de Schubert (vezi mai sus).

Tot la o sferă juridică trimit și sensurile învechite ale altor termeni românești din familia *ban*. Foarte interesant este că unele dintre sensurile mai puțin cunoscute azi – așa cum apar ele, de exemplu, în dicționarul Costinescu *et al.* 1987⁹¹ – nu sunt doar dintre cele atestate în Transilvania (unde s-a manifestat o mai intensă influență maghiară), ci și dintre cele atestate în Moldova și Țara Românească, după cum vedem în următoarele preluări din dicționarul respectiv:

bănat 1. (Mold., Criș., Trans. SV, Trans. N) ‘tristețe, jale, regret, căință’; 2. (Mold.) ‘mîhnire, supărare’; 3. (Mold.) ‘învinovățire, imputare, muștrare, certare’; 4. (Mold.) ‘bănuială, suspiciune’.

băni 1. (Ban.) ‘a trata cu cineva, a face o înțelegere’; 2. (Mold.) ‘a nu lăsa în pace, a sîcîi, a face mizerii’.

bănu 1. (Mold., Ban., Criș., Trans. SV) ‘a (se) întrista, a-i părea rău, a se căi, a regreta’; 2. (Mold., ȚR) ‘a-i lua (cuiva ceva) în nume de rău, a se mînia, a se supăra, a se indigna’; 3. (ȚR, Trans. SV) ‘a suspecta’.

⁸⁶ Cf. DEX 1996, s.v. *bîntui*.

⁸⁷ În BIBLIA de la București (1688) apare *a bîntui* ‘a tulbura, a chinui’ și *bîntuială* ‘încercare, ispită’ (vezi glosarul ediției 1997).

⁸⁸ Trebuie menționat aici și un cuvânt dialectal (din Transilvania) cu prezentări neconvingătoare în dicționare. Este vorba de *a bîntătui* ‘a pedepsi’ (atestat în *Palia de la Orăștie*, 1582), pentru care – în conformitate cu o indicație a lui Gáldi – CIORĂNESCU (2001, s.v. *bîntătui*) indică proveniența din magh. *büntetni* (vezi REINHART 2011, s.v. *büntet* ‘a pedepsi’, cu o bogată familie de termeni juridici în maghiară). În articolul *bîntătui* din MDA-I (care indică același cuvânt-sursă din maghiară) se dă însă și varianta *bântătui*, fără vreo indicație de legătură cu *a bântui*. Pe aceeași pagină din MDA-I apare și un *bîntă*² ‘pedeapsă’, cu indicația „etimologie nesigură, cf. mg *büntetni*” (fiind desigur vorba de *büntetni*). Rămâne de văzut dacă acel *ü* din cuvântul maghiar în discuție nu reprezintă cumva o „aproximare” a lui *â* (sau a unui mai vechi *ă*) din rom. *bântui*, pentru că ideea unei dezvoltări de la *a* (cel arătat de friul. *bant*) la *ü*, în teren maghiar, ar fi greu de susținut. Prin urmare, în cazul acesta poate fi vorba de o preluare din română în maghiară și de „revenire” din maghiară în româna dialectală din Transilvania.

⁸⁹ Cf. REINHART 2011, s.v. *bánat*.

⁹⁰ Cf. BULGĂR, CONSTANTINESCU-DOBRIDOR 2000, s.v. *bănat*.

⁹¹ Prin prețioasele date privitoare la cuvinte românești din familia *ban*, dicționarul COSTINESCU *et al.* 1987 s-a dovedit a fi de mare ajutor pentru demonstrația de față. Însă, în ce privește partea etimologică, autoarele dicționarului în discuție au optat și ele pentru origini maghiare în cazul cuvintelor românești *bănat*, *a băni* și *a bănu*.

bănuială 1. (Trans. SV) regret, părere de rău; 2. (ȚR, Trans. SV) ‘suspiciune’.

De fapt, chiar în folosirea lor actuală, termenii românești *a bănui* și *bănuială* încă se referă la noțiunea de „suspiciune” (inclusiv în accepțiunea juridică). Iar în acest context este de reamintit că, pe lângă sensurile sale mai cunoscute (‘a chinui, a tulbura, a devasta’) ⁹², rom. *a băntui* a avut în trecut (sau mai are, regional) sensuri precum ‘a pune la încercare, a pedepsi’ ⁹³.

Dacă nu ar fi rămas consemnate mai vechile sensuri ale cuvintelor românești din lista de mai sus, ar fi fost dificil de argumentat ideea unei legături între acele cuvinte și titlul de *ban*, care (având în vedere și ce indică bogatul material vest-roman de sorginte germanică discutat în partea a doua a acestui studiu) desemna, la origini, o poziție de prestigiu în cadrul unui sistem juridic proto-feudal, de factură veche germanică. Iar dacă termeni precum *bănat*, *bănu* și *bântui* ar fi simple împrumuturi din maghiară, aceștia ar arăta doar sensuri mai general-abstracte (‘tristețe, regret, supărare’), asemănătoare celor ale presupuselor cuvinte-sursă din maghiară. Se poate bănuși mai degrabă că, atunci când acestea din urmă au intrat în maghiară (posibil din surse diverse), ele nu mai aveau și vechile sensuri juridic-administrative (vizibile și în familia lui *banta* ‘molestia’ din croata secolului XV – vezi mai sus), adică sensurile pe care cuvinte precum *bănat*, *bănu* și *bântui* le mai aveau încă în româna medievală ⁹⁴.

IPOTEZĂ PRIVITOARE LA AROM. BANĂ ȘI LA CORESPONDENȚELE SALE ALBANEZE

Pe lângă argumentele și deducțiile expuse mai sus, ar mai fi de adăugat două ipoteze, privitoare la două cuvinte care arată a avea legături cu familia *ban* discutate mai sus. Este vorba de cuvintele *bană* din aromână și *baniță* din dacoromână. Dacă pentru cel din urmă socot că e necesară o lucrare separată (de publicat în viitorul apropiat), pe *bană* îl voi discuta aici, mai ales având în vedere că mai sus l-am menționat deja în legătură cu două nume de familie din zona dacoromână, anume *Bana* și *Bană*.

Ivănescu, în a sa istorie a limbii române, după ce îl prezintă pe rom. *ban* (‘dregător’) ca fiind „element sîrbocroat pătruns la toți dacoromânii”, respinge o opinie particulară exprimată de A. Sacerdoțeanu cu privire la o corespondență etimologică între rom. *ban* și două cuvinte din aromână, evident înrudite între ele: „Acest cercetător [Sacerdoțeanu] n-are însă dreptate cînd pune cuvîntul [*ban*] în legătură cu macedor. *bănare* „a trăi” și *bană* „viață” și respinge originea maghiară și sîrbocroată a cuvîntului romînesc” ⁹⁵. S-ar părea totuși că Sacerdoțeanu a avut dreptate, după cum voi demonstra mai jos, însă nu înainte de a prezenta poziția celor două cuvinte în aromână.

Pe când, așa cum indică Ciorănescu ⁹⁶, în megleno-română a fost consemnată forma *bani* ca plural al lui *ban* (nume de monedă), în lexicul aromân ⁹⁷ nu am găsit niciun corespondent evident al vreunui termen din seria dacoromână *ban-bănat-băni-bănu-bântui*. Totuși macedo-româna sau aromâna (fie că o socotim limbă de sine stătătoare, fie că ne raliem celor care au socotit-o dialect al limbii române) le conține pe susmenționatele *bană* și *bănare*, pentru care voi face aici nu doar o trimitere la germanismele din familia *ban* (păstrate atât în vestul, cât și în sud-estul Europei), ci chiar la o foarte plauzibilă reconstrucție proto-germanică **banna*-. În articolul *Bann* din dicționarul etimologic Kluge/ Seebold (1995) al limbii germane se indică proveniența termenului respectiv dintr-un proto-germanic **banna*- cu sensuri precum ‘strigare

⁹² HASDEU (1983: 181) dă textul unui document din 1606 (emis în favoarea unei tinere orfane, de neam bun), în care se face următoarea recomandare: „această săracă Udrica să nu u băntoiască nemene” (*sic*).

⁹³ Cf. MDA-I 2001, s.v. *bântui*.

⁹⁴ Nu am nicio intenție de a „diminua” importanța influenței maghiare asupra limbii române. Prin demonstrația de mai sus am dorit doar să sprijin ideea că româna trebuie să fi conținut germanisme din familia *ban* (cu vechi sensuri juridice) cu mult înainte de primelor contacte dintre români și maghiari, argumentele fiind atât fonologice, cât și semantice.

⁹⁵ IVĂNESCU 1980: 423. După cum indică Ivănescu, articolul respectiv al lui Aurelian Sacerdoțeanu, anume „Originea băniei și a ‘banilor’ la români”, a fost publicat în *Ramuri*, IV, Nr. 3, 36/2, p. 19, 1967 (republicat în 1971).

⁹⁶ CIORĂNESCU 2001, s.v. *ban*.

⁹⁷ Mă refer în primul rând la bogatul material lexical inclus în dicționarul PAPAHAĞI 1974.

publică, poruncă' (*Aufgebot, Befehl*)⁹⁸. În privința atestărilor propriu-zise, de remarcat este un *gebanna* (ca derivat cu prefixul *ge-*), cu sensul 'rânduială regală' (*königliche Anordnung*), care a fost atestat în engleza veche, după cum indică un lexicon mai recent⁹⁹. Consider că strămoși ai aromânilor și albanezilor au preluat vechiul germanism *banna* (cu sensul 'rânduială') în vremuri mult mai vechi, pre-regale, în Europa central-sud-estică¹⁰⁰.

În dicționarul Papahagi (cu sensuri date în dacoromână și/sau în franceză)¹⁰¹ arom. *bană* apare ca termen de bază al unei familii lexicale care include:

bană [...] viață, « 1. vie, train de la vie; 2. paix » ;

bănare [...] viețuire, « action de vivre, d'exister; existence; train de la vie » ;

bănat [...] « vécu » ;

bănată [...] « train de la vie » ;

bănedzu [...] viețui, « vivre » .

Să observăm mai întâi că, pentru *bană*, Papahagi dă în dacoromână doar sensul 'viață', pe când în franceză adaugă un foarte important sens secundar, anume 'pace'. Sensul din urmă reiese cu destulă claritate din cel puțin două dintre exemplele ilustrative date de Papahagi sub *bană*: (1) *nu-n'i da bană un minut*, redat în dacoromână ca *nu-mi dă pace un minut*; (2) *n'i-am 'nă soacră – nu-n'i da bană*, redat ca *îmi am o soacră – nu-mi dă pace*¹⁰². În legătură cu sensul 'pace' pe care îl arată arom. *bană* în cele două exemple, se poate face și observația că în dicționarul Papahagi nu apare vreun corespondent al dacorom. *pace* (< lat. *pacem* < *pax*). Este evident că frecvența folosirii lui *bană* cu sensul 'viață' a produs o limitare a uzului termenului arom. *yeață* (provenit, la fel ca dacorom. *viață*, din lat. **vivitia* < *vivus*). Pentru cel din urmă Papahagi dă următoarele sensuri (din nou mai numeroase în franceză): „viață, « vie ; existence ; éternité; être (animal, insecte, microbe etc.) » . Iar referitor la folosirea lui *yeață* Papahagi observă: „Astăzi, cu sensul de 'viață', acest cuvânt nu mai circulă, el fiind înlocuit de *bană*”¹⁰³. Termenul *bană* are deci o poziție solidă în aromâna de azi, după cum demonstrează și simplul fapt că, pentru o recentă publicație a lor, aromânii din Bulgaria au ales titlul *Bana armânească*¹⁰⁴.

De remarcat este că, în partea etimologică a articolului *bană* din dicționarul său, Papahagi nu face nicio trimitere la vreun termen din familia dacorom. *ban*, ci doar își exprimă îndoiala cu privire la „propusa origine” din alb. nordic *bane* 'demeure, habitation' [...]”, pe motiv că în dicționarele albaneze „nu figurează acest alb. *bane*”¹⁰⁵. (Apoi Papahagi își încheie comentariul etimologic privitor la originea lui *bană* cu un îngroșat semn de întrebare.) Totuși, nu se poate spune că arom. *bană* nu are corespondente detectabile în albaneză. Chiar dacă un termen „nord-albanez” *bane* 'locuință' nu apare ca atare în dicționare, apare în schimb un *banë* 'colibă ciobănească' în cuprinzătorul dicționar albanez al lui Kostallari¹⁰⁶. De asemenea, în albaneza standard de azi este în uz o întreagă familie de cuvinte cu tema *ban-* și cu sensuri care le fac semnificative pentru discuția de față. Iată cuvintele din familia respectivă date într-un dicționar albanez-englez:

⁹⁸ KLUGE, SEEBOLD 1995, s.v. *Bann*.

⁹⁹ LMA-I, 2003, s.v. *Bann*.

¹⁰⁰ În respectiva parte a Europei, o strânsă legătură dintre noțiunea de „rânduială” și cea de „pace” fusese deja stabilită de multă vreme, în fruntariile Imperiului Roman. Printre altele, în sec. IV, Constantin cel Mare a impus ideea existenței unei „legi divine”, considerând că respectarea acesteia „favorizează prosperitatea și pacea, iar nerespectarea ei duce la zdruncin și la război” (cf. CLAUSS 2007: 72, trad. A.P.).

¹⁰¹ PAPAHAĞI 1974.

¹⁰² Pentru comparație, vezi mai sus 'a nu lăsa în pace' ca unul dintre sensurile verbului a *băni*³ din dacoromână.

¹⁰³ PAPAHAĞI 1974, s.v. *yeață*.

¹⁰⁴ Cf. KAHL 2006: 150.

¹⁰⁵ Cf. PAPAHAĞI 1974, s.v. *bană*. Cu privire la „propusa origine” criticată de Papahagi, e de menționat că PUȘCARIU (1976: 263), într-un pasaj în care el abordează problema albanismelor din aromână, dă și arom. *bană* „viață” ca provenit din alb. *bane* „locuință”.

¹⁰⁶ KOSTALLARI 1984.

banesë 'dwelling house, residence, lodging';
banim 'dwelling, residence';
banoj 'to dwell, to inhabit';
banor 'inhabitant, resident';
banues 'inhabitant';
banueshëm 'inhabitable'.¹⁰⁷

Acestea toate demonstrează că în albaneză există destul de multe corespondente ale arom. *bană*. Nu înseamnă însă că acesta din urmă a provenit din albaneză, ci că este probabil vorba de o sursă comună pentru ambele limbi în discuție.

Dacă, în forme, asemănarea corespondentelor cu tema *ban-* din aromână și din albaneză este evidentă, în ce privește latura semantică sensurile 'viețuire, trai' ale unor termeni precum arom. *bănare*, *bănat* și *bănată*, dar și sensul secundar 'pace' al arom. *bană* sunt diferite de (dar comparabile cu) sensurile arătate de susmenționata familie lexicală albaneză. Sunt de părere că sensurile cuvintelor din aromână, ca și cele ale corespondentelor lor din albaneză, reflectă alunecări semantice particulare ale unor împrumuturi lexicele din aceeași sursă veche germanică din care a provenit și rom. *ban*, la rândul lui înrudit cu numeroasele germanisme din familia *ban* păstrate în romanica vestică. Pentru termenii cu tema *ban-* din aromână și albaneză, trebuie luată în considerație posibilitatea ca un **banna* (cu sensuri originare precum 'rânduială, orânduire') să fi fost preluat de la „germanicii danubieni” (dominanți mai ales în secolele V-VI) de către vorbitori de limbi sud-est europene ne-germanice. În terenul acestora, v.gmc. **banna* a putut căpăta sensuri noi, datorate unor alunecări semantice pe direcția 'rânduială' > 'orânduire' > 'viață pașnică' > 'pace' > 'viețuire' > 'locuire' > 'locuință'.

Pentru a ne desprinde de domeniul simplei deducții și a ne apropia de certitudine, ar fi de dat răspunsuri la întrebări precum următoarele: (1) În ce condiții au putut strămoșii aromânilor, respectiv ai albanezilor, să preia termeni vechi germanici de o asemenea importanță? (2) Cum s-ar explica apariția diferențele de sens dintre, pe de o parte, familia termenilor dacoromâni *ban*, *bănat*, *bănu* și *bântui* (care au rămas mai strâns legați de sensurile vechi germanice originare) și, pe de altă parte, termenii corespondenți din aromână și albaneză, care arată alunecări spre sensuri noi? Pe baza datelor prezentate mai jos, un răspuns valabil pentru amândouă întrebările ar fi următorul: În timp ce limba dacoromânilor s-a dezvoltat în condiții istorice care au favorizat conservarea vechilor germanisme din familia *ban* cu sensuri juridic-administrative apropiate de cele originare, limba aromânilor (separați de timpuriu de dacoromâni) și cea a albanezilor au evoluat în circumstanțe specifice, în anumite zone dintre coasta adriatică și spațiul carpato-danubian, respectivele circumstanțe favorizând desprinderea de vechile sensuri și dezvoltarea unor sensuri particulare în cazul împrumuturilor lexicele avute în vedere aici. Mai concret, ar fi vorba, pe de o parte, de circumstanțele în care romanicii cu sistem de subzistență dominant sedentar-agrar (strămoșii dacoromânilor) au trebuit să se supună mai întâi unui regim tributual controlat cu precădere de ostrogoți, ca „zapcii” în serviciul hunilor, apoi unui regim asemănător impus de gepizi, după moartea lui Attila și prăbușirea puterii hunice. Pe de altă parte, ar fi vorba de libertatea de mișcare și de viața relativ pașnică (garantată de rânduielele de tip *banna* ale gepizilor și ostrogoților din perioada post-hunică), de care au putut beneficia și autohtonii cu sistem de subzistență predominant mobil-pastoral, specific atât strămoșilor (romanici) ai aromânilor, cât și celor (ne-romanici) ai albanezilor.

Detalii importante privitoare la *Gepidenzeit* și la principalele aspecte ale respectivei epoci (din finalul Marilor Migrații) sunt de găsit într-o aproape uitată carte a lui Diculescu¹⁰⁸, ca și într-un destul de recent articol de Dumitrașcu și Sfrengu, din care voi reda (cu sublinierile autorilor și cu o paranteză pătrată adăugată) un pasaj referitor la perioada de după lupta de la Nedao, care a marcat înfrângerea hunilor de către foștii lor supuși germanici:

¹⁰⁷ Extrase din DURO, HYSA 1995.

¹⁰⁸ DICULESCU 1922.

Lupta de la Nedao a avut însă [pe lângă adoptarea creștinismului de o mare parte a „germanicilor danubieni”] și alte două consecințe pentru destinul nord-vestului Daciei în secolele V-VI (454-567). Învingându-i pe huni și concomitent ocupând *toată Dacia* („totius Daciae fines”), gepizii au cerut de la Imperiul roman *pace și daruri anuale* („nisi pacem et annua sollemnia”). Au instaurat în Dacia, pentru o vreme, ceea ce putem numi „pax gepidica”. După victorie, sub „pax gepidica” a avut loc răspândirea culturii germanice (=gepide) de tip *Nova Huta-Igolomia* în „țara hunilor” și, insular și sporadic, în „toată Dacia”. Firește că această stăpânire, mai mult *nominală*, a putut favoriza revigorarea vieții economico-sociale a comunităților autohtone daco-romane „gripate” de șocul hunic și de stăpânirea „cazonă” ostrogotă, exercitată în numele stăpânului asiatic.¹⁰⁹

Fie că acceptăm în totalitate, sau numai parțial afirmațiile de mai sus, nu se poate nega că închegarea unei formațiuni statale gepide, cu rege propriu (și cu multe elemente de *imitatio imperii*) la Dunărea Mijlocie a făcut ca, după „șocul hunic”, să se instaureze o viață mai pașnică în zona respectivă. În această privință merită citată și fraza de încheiere a aceluiași articol de Dumitrașcu și Sfrengu (cu sublinierile autorilor):

Nu a fost cu totul infructuoasă încercarea lui C. C. Diculescu de a înfățișa *contribuția gepizilor germanici* la conturarea anumitor aspecte ale civilizației daco-romane, mai ales în spațiul occidental al existenței lor în Dacia, acum o parte a *Romaniei premedievale* de la Carpați și de pe cursul mijlociu și de jos al Dunării.¹¹⁰

Pentru interesele studiului de față, trebuie să avem în vedere că perioada care i-a preocupat atât pe Diculescu, cât și pe cei doi autori care l-au evocat a fost, foarte probabil, chiar cea în care cutumele germanice de tip *banna* au ajuns să fie impuse atât unor strămoși ai românilor, cât și unora ai albanezilor (ca probabili descendenți ai triburilor illyro-pannonice neromanizate).

În zona danubiană luată în considerație aici (aceasta fiind de fapt și zona în care titlul de *ban* a supraviețuit cel mai bine pe tot parcursul Evului Mediu), termenii germanici din care au provenit *ban* și *bană* pot să fi fost introduși nu doar de gepizi, ci chiar și de ostrogoții „cazoni” din perioada hunică și post-hunică. În această privință, să luăm în considerație faptul că Theoderic (viitorul „cel Mare”), ca aliat al Imperiului, a ajuns să controleze mai întâi Macedonia și Tracia (476-488)¹¹¹, înainte de a-și conduce poporul în Italia și de a transforma Ravenna în capitală a regatului ostrogot (formal dependent de Imperiu). Puterea ostrogoților se exercita însă nu doar în Italia, ci și în Dalmația și în Pannonia Secunda (după ce gepizii au fost forțați de ostrogoți să le cedeze Sirmium, în 504). Situația politico-militară respectivă, care a durat până pe la anul 535, este analizată într-un articol al lui Wozniak¹¹². De fapt, consider observațiile autorului respectiv ca pe un important sprijin în favoarea ipotezei alunecării semantice de la noțiunea de „rânduială” reprezentată de v.gmc. **banna* la noțiunile „viețuire pașnică” și „locuire”, reprezentate de familia lui *bană* din aromână, respectiv de cea a lui *banë* din albaneză. Articolul lui Wozniak arată cum, către sfârșitul secolului V, ostrogoții regelui Theoderic au reușit să mențină „pacea și ordinea în Dalmația”¹¹³. Regele ostrogot era reprezentat în teritoriu de un „comite” (*comes*), care practic acționa ca guvernator al provinciei. Desigur, pentru cercetătorii de azi, ar fi fost minunat ca nu doar varianta latină, ci și cea gotică a titlului demnitarului regal în discuție să fi fost consemnată. Oricum, amănunțele pe care le dă Wozniak privitor la poziția și activitatea celui *comes* le prefigurează destul de clar pe cele ale unui *ban* (ca guvernator, sau chiar vicerege) din istoria ulterioară a zonei în discuție:

Deoarece îndatoririle unui *comes provinciae* erau în primul rând de ordin militar și polițienesc și deoarece Theoderic dorea să păstreze o administrație romană funcțională, provincia Dalmatia a continuat să

¹⁰⁹ DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006: 212.

¹¹⁰ DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006: 214

¹¹¹ ROSEN 2006: 81.

¹¹² WOZNIAC 1984.

¹¹³ WOZNIAC 1984: 375. Pe tot parcursul articolului, Wozniak insistă în a prezenta, în termeni „pozitivi” similari, guvernarea ostrogotă. Astfel aflăm, de exemplu, că Dalmația se bucura de „pace, ordine și prosperitate” (p. 376), că romanii „recunoșteau contribuția goților la pacea și prosperitatea generală prin asigurarea unei protecții armate” (p. 377), sau că „sub ostrogoți provincia Dalmatia a prosperat” (p. 381) – trad. A.P.

fie guvernată ca și până atunci, deși era în întregime subordonată comitelui got. Mai erau încă în funcție *consulares* romani, dar funcțiile lor administrative în Dalmatia par să fi fost limitate. Probabil cel mai important demnitar roman era un *principis Dalmatarum* [...]. Funcția aceluia *principis* pare să fi fost întotdeauna deținută de un roman. Poziția era și juridică, având în vedere că principalele îndatoriri ale demnitarului respectiv erau centrate pe controlul sistemului juridic destinat populației romane locale.¹¹⁴

Dacă luăm în considerație că, pe parcursul perioadei de dominație a ostrogoților în zona adriatică, aceștia s-au străduit să realizeze „restaurarea ordinii în interiorul Dalmatiei”¹¹⁵, deci și în regiuni locuite încă de autohtoni „incomplet” romanizați (dintre care pe unii îi putem considera strămoși ai albanezilor), putem înțelege cum atât „populația romană locală”, cât și acei proto-albanezi au putut să preia importanți termeni de la elitele germanice temporar dominante¹¹⁶. În privința respectivă, deoarece (după cum am arătat în prima parte a acestui studiu) zona dalmată era chiar cea în care, pe parcursul dominației venețiene din secolul XV, erau încă în uz termenii *bannum* și *contrabannum*, se poate presupune că sursa veche germanică a acelor termeni a fost una ostrogotă. Sprijină această presupunere și faptul că, în aceeași zonă, slujbași cu rol de polițiști locali erau denumiți, de venețieni, tot printr-un termen de origine veche germanică, anume *gastaldi*¹¹⁷.

În abordarea termenilor sud-est europeni bazați pe vechi germanisme precum *bann* și *banna* nu am exclus posibilitatea producerii și a unor împrumuturi între aromânii și albanezii timpurii aflați în relații de vecinătate în partea vestică a Europei sud-estice. Însă nu avem la dispoziție suficiente dovezi care să confirme și să clarifice un asemenea raport. Aspectul pe care îl consider cu totul demonstrabil este o origine veche germanică atât pentru familia termenului arom. *bană*, cât și pentru familia lui *banë* din albaneză. Ar mai rămâne de adus mai multe argumente (pe lângă cele deja expuse mai sus) care să explice de ce, în privința sensurilor termenilor din familia *ban*, albaneza a rămas apropiată de aromână, în timp ce dacoromâna a păstrat sensuri mai evident juridic-administrative în cazul unor cuvinte precum *ban*, *bănat*, *băni*, *bănu* și *bântui* (cu corespondente mai clare în sârbă-croată decât în maghiară – vezi mai sus). După cum am sugerat deja, poate fi vorba aici și de efecte ale separării timpurii dintre dacoromâni și aromâni, cei din urmă având un sistem de subzistență care semăna mai mult cu cel al albanezilor decât cu cel al dacoromânilor. În cazul acestora din urmă, se pot bănuși și efecte mai adânci ale sistemului tributual (proto-feudal) impus de „germanicii danubieni”.

CONCLUZII GENERALE

După cum se poate vedea mai sus, în ambele părți ale prezentului studiu, punerea în discuție a datelor și dovezilor (în principal lingvistice, istorice, arheologice și etnologice) privitoare la germanismele din familia *ban* a făcut posibilă o incursiune într-o perioadă istorică de mare interes, chiar dacă avem motive să o considerăm a fi „obscură”, ținând cont de puținătatea documentelor istorice privitoare la ea. Riscurile

¹¹⁴ WOZNIAK 1984: 377-378 (trad. A.P.).

¹¹⁵ WOZNIAK 1984: 380 (trad. A.P.).

¹¹⁶ În alte câteva articole am abordat germanisme existente atât în română (și în vest-romanică), cât și în albaneză: vezi, de exemplu, PORUCIUC 2008b, 2009 și 2014.

¹¹⁷ După cum menționează SCHMITT (2012: 171), termenul venețian (plural) *gastaldi* desemna « des policiers auxiliaires », sau « des officiers locaux ». În RGA-X (1998), s.v. *gastald*, se arată că termenul germanic original a fost mai întâi atestat cu forma latinizată *gastaldius* în documente ale regatului longobard din Italia, unde termenul în discuție desemna administratori de domenii sau reprezentanți ai puterii ducale. Deci s-ar putea trage concluzia că venețienii l-au preluat pe *gastaldi* din longobardă. Totuși, nu se poate neglija posibilitatea preluării termenului din ostrogotă, nu doar de către romanicii venețieni, ci chiar și de către longobarzi, din două motive principale: (1) cu siguranță ostrogoții aveau multă experiență în rolul de „zapcii” încă din vremea când acționau în numele hunilor; (2) de fapt și în articolul *gastald* din RGA-X (unde funcția în discuție este comparată cu cea a unui *judex fiscalis*) se arată că respectivul termen a fost în general trimis la verbul gotic *gastaldan*. În dicționarul gotic KÖBLER 1989 apare *gastalds* (cu sensul dat în engleză ca ‘acquisitive’), cu trimitere la acel *gastaldan* (cu prefixul *ga-*), dat cu sensurile ‘a procura, a achiziționa’. Pe baza acestor date putem trage concluzia că „ofițerii locali” desemnați de venețienii medievali ca *gastaldi*, purtau de fapt o denumire care la origini (adică în perioada dominată de „oaspeți” germanici) îi desemnase pe cei care stabileau sau/și percepeau biruri și amenzi.

asumate de către autorul de față rezultă mai ales din faptul că au fost necesare destul de multe corecturi, ajustări și completări la părerile exprimate de înaintași cu privire la termenii supuși discuției.

Ce rezultă din demonstrația de mai sus este că termenii vechi germanici cu tema *bann-* au la bază, după cum am arătat în partea întâia, o rădăcină proto-indo-europeană **bhā-* sau **bha-*, cu sensuri precum 'a rosti, a vorbi, a exprima, a pronunța, a decreta' și cu o extensiune **bhen-* care le explică atât pe vechiul indian *bhanati* '(el) vorbește' și pe armenescul *ban* 'cuvânt, vorbire', cât și pe *bannan* 'a porunci, a da poruncă' din vechea germană de sus și pe *bann* 'prohibiție, interdicție' din vechea islandeză¹¹⁸. Termenii germanici în discuție (păstrați în limbi actuale precum germana, engleza sau suedeza) încă reflectă timpurile îndepărtate în care „poruncile” supreme erau socotite a fi transmise dinspre diverse divinități către muritorii de rând, prin glasul unor indivizi excepționali (sau profesioniști). În cadrul propriilor comunități, asemenea indivizi au îndeplinit succesiv funcții de șamani, vraci, profeți, regi-preoți, căpetenii de oaste și judecători. Ultimele trei dintre aceste funcții au fost reprezentative și pentru perioada marilor migrații ale triburilor germanice¹¹⁹. Într-o fază ulterioară, în care, de la simple expediții prădalnice, germanicii au trecut la cuceriri profitabile și de durată, „magistrații” tribali germanici (probabil încă având și unele îndatoriri ritual-religioase) au reprezentat figuri dominante nu doar pentru comunitățile proprii (cu statut de elite dirigente), ci și pentru ne-germanicii din teritoriile cucerite. Este vorba de o situație care probabil a caracterizat și perioada în care comunități (în mare parte romanizate) ale Europei central-sud-estice au fost nevoite să se conformeze unor cutume ale germanicilor, ceea ce a implicat și adoptarea unor termeni din familia *bann*.

Un teritoriu denumit *Banat* (< medio-lat. *banatus*)¹²⁰ a supraviețuit prin secolele evului mediu până în epoca modernă exact în teritorii carpato-danubiene care au făcut odată parte din regatul gepid. Se poate, prin urmare, deduce că forme latinizate precum *banus* și *banatus* au fost folosite de către vorbitori de latină populară, apoi de est-romanica timpurie în zone controlate de către gepizi. Nu putem totuși exclude ideea că termeni germanici din familia *bann* puteau fi preluați nu doar din limba gepidă, ci și din alte idiomuri vechi germanice, precum cele vorbite de goți, longobarzi, vandali, sau chiar de mai vechii bastarni. Asemenea împrumuturi lexicale germanice au putut apoi fi perpetuate de limbile receptoare și după ieșirea gepizilor de pe scena politico-militară sud-est europeană în secolul VI. Ulterior, când pe scena respectivă au intrat slavii (foarte probabil mobilizați inițial de avari), ei au putut prelua de la est-romanici, și mai ales de la cei pe care i-au asimilat treptat, germanisme precum *ban* și *bant*, cât și structuri instituționale de care erau încă direct legate cuvintele din familia respectivă, așa explicându-se evidentele legături dintre seriile *ban-bănat-bântui* din română și *ban-banta-bantovati* din sârbă-croată.

După ce au preluat o serie de termeni cu temele *bann-* and *band-* direct de la vechi germanici (vezi *banno* și *contrabanno* mai sus), italienii au preluat ulterior și termenul *ban* (it. *bano*), ca titlu al unor dregători ai vecinilor slavofoni (croați sau bosniaci). În mod similar, după ce s-au impus în noua patrie, extinsă până la Marea Adriatică, maghiarii au preluat și ei, de la slavi și/sau de la romanici, termeni pe care i-au păstrat apoi ca *bán* și *bánt* în limba proprie¹²¹. După ce *bán* a dezvoltat în maghiară un sens care reflecta ierarhia

¹¹⁸ Că cei din urmă doi termeni, din vechea germanică, au fost legați la origini de noțiuni religio-juridice foarte arhaice, încă se vede și din sfera semantică a termenului *Bann* din germana de azi (sferă prezentată în detaliu în prima parte a acestui studiu).

¹¹⁹ Din datele primelor două capitole ale volumului pentru care ROSEN (2006) a ales titlul de *Migrația popoarelor* (*Die Völkerwanderung* în original), ar reieși că începutul acelui dinamic fenomen european a fost reprezentat de înfrângerea și uciderea împăratului roman Valens de către goți la Adrianopol, în anul 378, iar sfârșitul a fost marcat, în 578, de migrația și stabilirea longobarzilor în Italia. Totuși, același autor deschide tabelul cronologic de la sfârșitul volumului cu anul 113 î.Hr., care a marcat „prima confruntare a Romei cu triburi germanice: războiul cu cimbrii și teutonii”. Dar, după cum am menționat de câteva ori mai sus, triburi germanice de pe Elba (*Elbgermanen*, precum cei consemnați ca skiri, bastarni sau peucini) au coborât spre Carpați, apoi spre Dunărea de Jos și spre Marea Neagră chiar înainte de 200 î.Hr.

¹²⁰ Ca o paralelă, un termen latinizat, *gardingatus* 'funcție de curtean' (cf. rom. *dvorean* < slavon. *dvor* 'curte'), a derivat, tot prin sufixare cu lat. *-at(-us)* dintr-un got. **gardiggs* 'curtean' (a se vedea și goticul latinizat *gardingus*, menționat de KÖBLER 1989, s.v. *gardingatus*). De fapt, la acei termeni germanici cu baza *gard-* sunt de trimis împrumuturi independente din vechea germanică precum rom. *gard*, alb. *gardh*, v.slavon.bis. *grad* și fr. *jardin*, pe care le-am discutat altundeva (v. PORUCIUC 2009).

¹²¹ În privința sursei termenului magh. *bán* ('titlu feudal'), după cum am văzut mai sus, există dovezi care sprijină ideea că, în perioada pre-maghiară, un asemenea termen și derivate ale sale erau deja folosite de către români și de către sud-slavi în teritorii

feudalismului avansat, respectiva evoluție a putut, desigur, influența și sferile semantice ale termenilor *ban* din limbi ne-maghiare vorbite în teritorii central-sud-est europene aflate sub controlul sau influența regatului Ungariei. Însă, după cum am demonstrat mai sus, respectiva alunecare semantică nu a dus la pierderea vechilor sensuri juridic-administrative ale germanismelor din seria *ban-bănat-băni-bănu-bântui*, și nu a dus nici la modificări în masa de nume proprii românești cu baza *Ban-*, care și ele reflectă o situație istorică premergătoare venirii maghiarilor¹²².

Materialul românesc este dominant în acest studiu nu doar pentru că îi este mai bine cunoscut autorului de față. Motivul principal este că, pe lângă dovezile onomastice tocmai menționate, unitatea arătată de sensurile cele mai vechi ale termenilor românești cuprinși în familia lexicală *ban-bănat-băni-bănu-bântui* asigură o remarcabilă coerență respectivei familii, care are evidente legături cu un sistem juridic foarte vechi, cu rădăcini care se trag din vremuri pre- și proto-feudale. Și este cât se poate de evident că termenii românești puși în discuție aici au avut, sau mai au și acum, înțelesuri pe care termenii din familia vechiului germanic *bann* (inițial aparținător de domeniul poruncilor divine) trebuie să le fi avut în perioada marilor migrații, adică tocmai în perioada în care cutume germanice (deja secularizate) s-au putut impune și unor populații ne-germanice, inclusiv romanicilor din sud-estul Europei.

Fără îndoială, unele aspecte – precum evoluția semantică de la *ban*, ca denumire de dregătorie, la *ban*, ca denumire de monedă, sau evoluția de la un împrumut germanic de tip *banna* ‘rânduială, domnie a legii’ la termenul aromân *bană* ‘viață (pașnică)’ – ar putea beneficia de clarificări suplimentare în viitor. La acest moment putem însă fi siguri de cel puțin un lucru important din punct de vedere etimologic, anume că originea veche germanică este evidentă pentru întreaga familie de termeni de tipul *ban*, care, în contexte istorice destul de diferite, au intrat nu doar în romanica vestică, ci și în cea estică.

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973 *The American Heritage Dictionary of the English Language*, Morris W. (ed.), American Heritage Publishing Co., New York.
- ANGHEL 1972 Anghel, G., *Cetăți medievale din Transilvania*, Ed. Meridiane, București.
- BATTISTI, ALESSIO 1950-1957 Battisti, C., Alessio, G., *Dizionario etimologico italiano*, Barbèra, Firenze.
- BAUMGARTNER, MÉNARD 1996 Baumgartner, E., Ménard, Ph., *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Le Livre de Poche, Paris.
- BENNETT 1980 Bennett, W. H., *An Introduction to the Gothic Language*, MLLA, New York.
- BERNARDI *et al.* 1994 Bernardi, R., Decurtins, A., Eichenhofer W., Saluz, U., Vögeli, M., *Handwörterbuch des Rätoromanischen*, I-III, Offizin Verlag, Zürich.

ulterior ocupate de maghiari. Pentru magh. *bánt* cred însă că ar trebui luată în considerație și posibilitatea provenienței din limba unor romanici din Pannonia, dintre care unii, fiind împinși spre vest tocmai de către impactul maghiar, aveau să devină strămoșii friulanilor de azi, cei care încă mai folosesc termenul *bant* (vezi mai sus). Dar, după cum am sugerat deja, acel *bant* friulan a avut din vechime cel puțin un corespondent est-roman, cel din care a provenit verbul *a bântui* din dacoromână.

¹²² În această notă finală mă voi referi pe scurt la un volum publicat recent, PÁL 2014, bazat pe teza de doctorat a autoarei. Volumul se axează pe evidențierea influenței maghiare asupra limbii române în „perioada veche” și se remarcă mai ales prin punerea în discuție a unui bogat material ilustrativ reprezentat de citate din texte românești timpurii. În ce privește însă partea etimologică, autoarea perpetuează deficiențe ale unor opinii exprimate de înaintași (precum Trembl/Tamás sau Drăganu). Așa se face că, în glosarul din partea finală a volumului respectiv, pseudo-maghiarismul *ban* ‘titlu de dregător’ este văzut tot ca neînrudit cu *ban* ‘monedă’ (p. 368), iar *bănat* și *bănu* sunt prezentate ca maghiarisme înrudite între ele, dar nu și cu *ban*. Cu totul neplauzibilă este următoarea opinie a autoarei cu privire la *a bîntui* (văzut ca provenit din magh. *bánt-*, care nu este trimis nici la magh. *bán*, nici la rom. *ban*): „După cum se vede, spre deosebire de conotațiile mai delicate din maghiară, unde verbul exprimă, în majoritatea contextelor, ‘deranj, neplăcere’ [...], limba română a dezvoltat nuanța mai intensă ‘devastare’, prin exacerbarea valențelor virtual cuprinse în etimon” (p. 389). La alte pseudo-maghiarisme incluse în glosarul volumului elaborat de Enikő Pál (*bir*, *holdá*, *marhá* etc.) mă voi referi cu alte ocazii.

- BIBEL 1968 *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der Übersetzung Martin Luthers*, Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft, Berlin.
- BIBLIA 1997 *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură (1688)*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București.
- BIBLIA 1975 *Biblia sau Sfinta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București.
- BOSWORTH 1983 Bosworth, J., *An Anglo-Saxon Dictionary*, Northcote Toller, T. (ed.), Oxford University Press, Oxford.
- BRÜCKNER 1970 (1927) Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna Warszawa.
- BULGĂR, CONSTANTINESCU-DOBRIDOR 2000 Bulgăr, G., Constantinescu-Dobridor, G., *Dicționar de arhaisme și regionalism*, Saeculum I.O., București
- CAESAR v. HANDFORD 1960.
- CARLTON 1990 Carlton, T. R., *Introduction to the Phonology of Slavic Languages*, Slavica, Columbus.
- CASTRITIUS 2008 Castritius, H., *Das vandalische Doppelkönigtum und seine ideell-religiösen Grundlagen*, în vol. Berndt, G., Steinacher, R. (ed.), *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichte (79-86)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- CHANTRAINE 1990 Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Klincksieck, Paris.
- CHIVU 2008 Chivu, G., *Anonymus Caransebesiensis – sursă importantă pentru Dicționarul limbii române*, in: vol. Saramandu et al. (ed.) 2008: 19-24.
- CIORĂNESCU 2001 Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, Șandru Mehedinți, T., Popescu Marin, M. (ed.), Ed. Saeculum I.O., București.
- CÎRSTINA 2015 Cîrstina, I., *Neamuri boierești și patrimoniul lor funciar în Țara Românească (secolul al XVI-lea)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- CLAUSS 2007 Clauss, M., *Konstantin der Grosse und seine Zeit*, Beck, München.
- CONSTANTINESCU 1963 Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, Ed. Academiei Române, București.
- COROMINES 1980-1991 Coromines, J., *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana*, I-IX, Curial Edicions Catalans SA, Barcelona.
- COROMINAS 1967 Corominas, J., *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Gredos, Madrid.
- COSTINESCU et al. 1987 Costinescu, M., Georgescu, M., Zgraon, F., *Dicționarul limbii române literare vechi*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- DELR 2012, 2015 *Dicționarul etimologic al limbii române*, I (2012), II (2015), Sala, M., Avram, A. (coord.), Ed. Academiei Române, București.
- DERKSEN 2008 Derksen, R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Vocabulary*, Brill, Leiden/Boston.
- DEX 1996 *Dicționarul explicativ al limbii române*, I. Coteanu et al. (ed.), Univers Enciclopedic, București.
- DICULESCU 1922 Diculescu, C., *Die Gepiden - Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Kabitsch Verlag, Leipzig.
- DRH 1998 *Documenta Romaniae Historica: B. Țara Românească (1645)*, vol. XXX, Barbu, V. (ed.), Chiper, M., Lazăr, G., Ed. Academiei, București.
- DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006 Dumitrașcu, S., Sfrengueu, F., *Relațiile interetnice în Dacia occidentală în secolele IV-VI*, in: vol. Țiplic, Purece (ed.) 2006: 195-217.
- DUW 2001 *Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag Verlag, Mannheim.
- DURO, HYSYA 1995 Duro, I., Hysya, R., *Fjalor sqip-anglisht*, Botime EDFA, Tirane.
- EREMIA et al. 1996 Eremia, A., Rădvanț V., Stratu, L., *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*, Fundația Culturală « Grai și Suflet », Chișinău.

- ERNOUT, MEILLET 1985 Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Klincksieck, Paris.
- FONTES 1982 *Fontes historiae Daco-Romanae*, IV, Mihăescu, H. et al. (ed.), Ed. Academiei Române, București.
- GAMILLSCHEG 1934–1935 Gamillscheg, E., *Romania Germanica – Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, I-II, Walter de Gruyter Verlag, Berlin.
- GEORGIEV et al. 1971 Georgiev, V. et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, Tom I, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiya na Naukite, Sofija.
- GHINEA, GHINEA 2000 Ghinea, E., Ghinea, D., *Localitățile din România – Dicționar*, Ed. Enciclopedică, București.
- GIUGLEA 1988 Giuglea, G., *Fapte de limbă – Mărturii despre trecutul românesc*, Sădeanu, F. (ed.), Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- HANDFORD 1960 Handford, S. A. (trad.), *Caesar – The Conquest of Gaul*, Penguin, Baltimore.
- HASDEU 1983 Hasdeu, B. P., *Cuvențe den bătrâni – Limba română vorbită între 1550-1600*, I, Mihăilă, G. (ed.), Ed. Didactică și Pedagogică, București.
- HOAD 1993 Hoad, T. F., *The Concise Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford.
- HOLY BIBLE 1975 *The Holy Bible – King James Version*, Collins World, Edinburgh.
- HØYBYE 1984 Høybye, P., *Dansk-rumænsk ordbog/ Dicționar danez-român*, Ed. Științifică, București.
- IMAGINING 2013 *Imagining the Balkans – Identities and Memory in the Long 19th Century – Travelling Exhibition*, National Museum of Slovenia, Ljubljana.
- IORDAN 1983 Iordan, I., *Dicționar al numelor de familie românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- IORDAN 1963 Iordan, I., *Toponimia românească*, Ed. Academiei, București.
- IORGA 1985 Iorga, N., *Locul românilor în istoria universală*, Constantinescu, R. (ed.), Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- IOVAN 1994 Iovan, T., *Dicționar bulgar-român*, Ed. Științifică, București.
- ISBĂȘESCU 1997 Isbășescu, M., *Dicționar german-român*, Ed. Teora, București.
- IVĂNESCU 1980 Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași.
- JIVCOVICI 1994 Jivcovic, M., *Dicționar sârbocroat-român*, Ed. Helicon, Timișoara.
- KAHL 2006 Kahl, Th., 2006, *Istoria aromânilor*, Ed. Tritonic, București.
- KAZANSKI 2009 Kazanski, M., *Archéologie des peuples barbares*, Spinei V. (ed.), Ed. Academiei, București/ Ed. Istros, Brăila.
- KIRALY 1990 Király, Francisc. *Contacte lingvistice*, Ed. Facla, Timișoara.
- KLUGE, SEEBOLD 1995 Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Seebold, E. (ed.), Walter de Gruyter, Berlin.
- KOSTALLARI et al. 1984 Kostallari, A. (coord.), *Fjalor i shqipëse së sotme*, Akademia e Shkencave, Tiranë.
- KÖBLER 1989 Köbler, G., *Gotisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- LENDVAI 1999 Lendvai, Paul, *Ungurii – Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, trad. M. Nastasia și I. Nastasia, Humanitas, București.
- LEVIȚCHI 1974 Levițchi, L., *Dicționar englez-român*, Ed. Academiei Române, București.
- LIPAN 2012 Lipan, F., *Harta numelor românești* (nume.ottomotor.ro), proiect online.
- LMA 2003 *Lexikon des Mittelalters*, I, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- LUTHER v. BIBEL 1968.
- MADGEARU 2005 Madgearu, A., *Studiu introductiv (13-84) și Note explicative (105-126)*, în vol. *Cronica Monemvasiei*, trad. Alexianu, M., Curcă, R.-G., Ed. Performantica, Iași.
- MATTINGLY 1960 Mattingly, H. (trad.), *Tacitus on Britain and Germany*, Ed. Penguin, Baltimore.

- MDA 2001-2003 *Micul dicționar academic*, I-IV, Sala, M., Dănăilă, I. (coord.), Ed. Univers Enciclopedic, București.
- MEYER-LÜBKE 1930-1935 Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (REW³), Carl Winter, Heidelberg.
- MIHĂESCU 1993 Mihăescu, H., *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Ed. Academiei Române, București.
- MOLDOVANU 1982 Moldovanu, Dragoș, *Etimologia hidronimului Moldova*, in: *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, Tom XXVIII, 5-61.
- MOMMSEN 1987 Mommsen, Th., *Istoria romană*, I-III, trad. Nicolaus, J., Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- MUNTEANU 2002 Munteanu, V., *Dicționar suedez-român/ Svensk-rumänsk ordbok*, Ed. Polirom, Iași.
- NAUM 1957 Naum, T. A. (trad.), *Tacit – Despre originea și țara germanilor*, Ed. Științifică, București.
- OPREAN 2005 Oprean, C. H., *Childeric și Omahar. Doi regi barbari federați*, in: vol. Pinter *et al.* (ed.) 2005: 9-17.
- OPRIȘAN 2009 Oprișan, I. (ed.), *Basmе fantastice românești*, XI, Ed. Vestala, București.
- OSTROGORSKY 1969 Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State*, trad. Hussey, J., Rutgers University Press, New Brunswick.
- PÁL 2014 Pál, E., *Influența limbii maghiare asupra limbii române – Perioada veche*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- PAPAHAGI 1974 Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, Ed. Academiei Române, București.
- PETIT LAROUSSE 1965 *Petit Larousse*, Librairie Larousse, Paris.
- PFEIFER 2004 Pfeifer, W., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- PIATKOWSKI 1995 Piatkowski, A. (ed., trad.), *Polybios – Istoriei*, III, Ed. Științifică, București.
- PINTER *et al.* 2005 Pinter, Z. K., Țiplic, I. M., Țiplic M. E. (ed.), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, Ed. Economică, București.
- PIRONA *et al.* 1977 Pirona, G. A., Carletti, E., Gorgnali, G. B., *Il nuovo Pirona – Vocabolario friulano*, Societa' Filologica Friulana, Udine.
- POHL 2008 Pohl, W., *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages – Conflicts, Migrations and Ethnic Processes*, Spinei, C., Hriban, C. (ed.), Ed. Academiei București/Ed. Istros, Brăila.
- POKORNY 1959 Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Francke, Bern.
- POLYBIOS v. PIATKOWSKI 1995.
- POP, BOLOVAN 2013 Pop, I.-A., Bolovan I., *Istoria Transilvaniei*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca.
- PORUCIUC 2016 Poruciu, A., *Mutual clarifications – analyzing Romanian găman in connection with Gothic gaman and English yeoman*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 44, 3&4, 466-483.
- PORUCIUC 2016a Poruciu, A., *Un sistem juridic-administrativ de origine veche germanică reflectat într-o familie lexicală românească (ban, bănat, băni, bănu, bântui)*, in: *Arheologia Moldovei*, XXXIX, 113-128.
- PORUCIUC 2014 Poruciu, A., *The Fortune of the Old Germanic Loan fara in Romanian and in Other European Languages*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 42, 1&2, 175-202.
- PORUCIUC 2011 Poruciu, A., *Two Old Germanisms of East Romance (Romanian ateia 'to dress up' and brândușă 'crocus') confirmed by West Romance cognates*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 39, 3&4, 355-379.
- PORUCIUC 2009 Poruciu, A., *Linguistic-Historical Implications of an Old Germanic Loan – Romanian gard 'fence, enclosure, weir, garden'*, in: *The Mankind Quarterly*, L, 1&2, 25-70.
- PORUCIUC 2008 Poruciu, A., *Historical Implications of a Romanian Lexical Family of Old Germanic Origin (ban, bănat, băni, bănu, bântui)*, in: *The Mankind Quarterly*, 48, 3, 353-395.

- PORUCIUC 2008a Poruciu, A., *Problema vechilor germanisme păstrate în limba română*, in vol. Saramandu et al. (ed.) 2008: 105-130.
- PORUCIUC 2008b Poruciu, A., *Two Romanian terms (tureci and cioareci) based on Old Germanic designations of leg-coverings*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 36, 1&2, 163-184.
- PORUCIUC 2000 Poruciu, A., *Probleme ridicate de vechi germanisme păstrate în română – cazurile bardă și budă*, in: *Studii și cercetări lingvistice, Omagiu lui Gheorghe Mihăilă, la a 70-a aniversare*, LI, 2, Ed. Academiei Române, București, 395-417.
- PORUCIUC 1999 Poruciu, A., *The Significance of Old Germanic Elements Preserved in Romanian*, în vol. *EuroLinguistik – Ein Schritt in die Zukunft. Beiträge zum Symposium vom 24. Bis 27. März 1997 im Jagdschloß Glienicke (bei Berlin) (175-189)*, Reiter, N. (ed.), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- PORUCIUC, PORUCIUC 2015 Poruciu, A., Poruciu, N., *An etymological proposition: Old Germanic göd-spöd 'good fortune' as source of Old Church Slavonic gospodъ 'lord, master'*, in: *Messages, Sages, and Ages*, 2, 2, 7-12.
- PUȘCARIU 1976 Pușcariu, S., *Limba română*, I, Dan, I. (ed.), Ed. Minerva, București.
- REINHART 2011 Reinhart, E.-M., *Dicționar de buzunar maghiar-român/ Zsebszótár román-magyar*, Ed. Polirom, Iași.
- RGA 1998 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, X, Hoops J. et al. (eds.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin/New York.
- RGA 1984 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, V, Hoops J. et al. (eds.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin/New York.
- RGA 1976 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, II, Hoops J. et al. (eds.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin/ New York.
- RGA 1973 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, I, Hoops J. et al. (eds.), Walter de Gruyter Verlag, Berlin/New York.
- ROSEN 2006 Rosen, K., *Die Völkerwanderung*, C. H. Beck, München.
- ROSETTI 1986 Rosetti, A., *Istoria limbii române*, Ed. Științifică, București.
- RUSU et al. 1989 Rusu, A. A., Pop, I.-A., Drăgan, I., *Izvoare privind Evul Mediu românesc – Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
- SARAMANDU et al. 2008 Saramandu, N., Nevaci, M., Radu, C. I. (ed.), *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică, București, 13/14 noiembrie, 2007*, Ed. Universității din București, București.
- SCHMITT 2012 Schmitt, O. J., *Südosteuropa und die Adria im späten Mittelalter*, Spinei, V. (ed.), Ed. Academiei Române, București/ Editura Istros, Brăila.
- SCHUBERT 1982 Schubert, G., *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- SHEVELOV 1964 Shevelov, G., *A Prehistory of Slavic – The Historical Phonology of Common Slavic*, Carl Winter Verlag, Heidelberg.
- SOLTA 1980 Solta, G. R., *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Verlag, Darmstadt.
- STOICESCU 1980 Stoicescu, N. (coord.), *Constituirea statelor feudale românești*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- SUCIU 1967-1968 Suci, C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I-II, Editura Academiei R.S.R., București.
- TACITUS v. MATTINGLY 1960 și NAUM 1957.
- TAMÁS 1967 Tamás, L., *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (mit Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Ed. Mouton, London/ The Hague/ Paris.
- TEZAURUL 1991 *Tezaurul toponimic al României – Moldova*, vol. I, Partea 1, Moldovanu, D. et al. (ed.), Ed. Academiei Române, București.

- TIKTIN 1998 (1903) Tiktin, H., *Dicționar român-german*, Ed. Paideia, București.
- TOMICI 1986 Tomici, M., *Dicționar macedonean-român*, Makedonska Kniga, Skopje/ Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- ȚIPLIC 2005 Țiplic, I. M., *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și Evului Mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*, Ed. Institutul European, Iași.
- ȚIPLIC, PURECE 2006 Țiplic, I. M., Purece S. I. (ed.), *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (II î.Hr.-V d.Hr)*, Ed. Altip, Alba Iulia.
- VASMER 1986-1987 Vasmer, M., *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV, Trubačev, O. N. (ed.), Ed. Progress, Moskva.
- VRIES 1961 Vries, J. de, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- WOLFRAM 1995 Wolfram, H., *Die Germanen*, Beck Verlag, München.
- WOLFRAM 1988 Wolfram, H., *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley.
- WOZNIAK 1984 Wozniak, Frank, E., *The Continuity of Roman Traditions and the Ostrogothic Administration of Dalmatia in the Sixth Century*, in: Shangriladze, K. K., Townsend, E. W. (eds.), *Papers for the V. Congress of Southeast European Studies – Belgrade, September 1984* (374-381), Columbus, Ohio: Slavica.
- ZAICZ 2006 Zaicz, G. (coord.), *Etimológiai szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete*, TINTA, Budapest.
- ZIMONYI 2014 Zimonyi, I., *Medieval Nomads in Eastern Europe – Collected Studies*, Spinei, V. (ed.), Ed. Academiei Române, București/ Ed. Istros, Brăila.